

היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח*

מאת

שמואל גולדשטיין** ורינה לאור***

המאמר בוחן את גישתם של שירותי הרווחה בישראל לאור עיגון חובת הדיווח בחוק העונשין, בהתמודדותם עם מקרי התעללות והזנחה בילדים. המאמר מעלה קשיים ביישום הוראת החוק לנוכח רבגוניות תרבותית ושונות ערכית שהחברה הישראלית מתאפיינת בהן. לאחר בחינת התמודדותן הייחודית של קבוצות עדתיות שונות עם סוגיית הפגיעה וההתעללות אל מול ערכי המשפחה, עומד המאמר על המתח ביחס שבין אלה לבין הגישה האוניברסלית המשתקפת בהוראת החוק. תפישת ערכי המשפחה בעיני הקבוצות האתניות השונות יוצרת פער מהנחות היסוד שעליהן מושתתת תפישת חוק חובת הדיווח. בעוד שתפישת המחוקק רואה בניתוב הנפגע לסעד הנשען על רשויות החוק והאכיפה את הדרך המועדפת לטיפול בו, הרי שהקבוצה האתנית נוטה לטפל בנפגיעה תוך כדי שימור המסגרת המשפחתית והדאגה לשלמותה. בפתרון המחוקק יש כדי לפגוע בתפישת ערכי המשפחה האוטנטית, ומכאן שלאותן קבוצות יהיה קשה – ואף בלתי אפשרי – למצוא בחוק זה מענה לבעיותיהן. המאמר מציע רביזיה בהתמודדותם של שירותי הרווחה עם הסוגיה, והעברת מרכז תשומת הלב ממילוי חובת הדיווח לטובת טיפול המכיל מושגי תרבות, שיאפשרו לקבוצות האתניות להתמודד עם הפגיעה בילדים תוך כדי שימור תפישת עולמן הערכית. בהתאם לגישה חדשה המכירה בקבוצות המיעוט והמאפשרת להן לממש עצמן על פי תפישת עולמן, יש למקד את ההתערבות המקצועית בנותן השירות (העובד הסוציאלי) ולא בשינוי הלקוח (הנפגע וסביבתו).

* גרסה קודמת ושונה בכמה היבטים פורסמה בעבר בספר התעללות והזנחה של ילדים בישראל 858 (דרורה הורוביץ, יורם בן-יהודה ומאיר חובב עורכים, 2007).

** שמואל גולדשטיין, עובד סוציאלי בכיר, עוסק בפיתוח תוכניות חברתיות ושימש כפרויקטור באשלים, בתוכנית "איתור ילדים בסיכון".

*** רינה לאור, לשעבר ראש תחום פיתוח משאבי אנוש באשלים.

- א. מבוא**
- ב. שונות תרבותית ומניעת פגיעה בילדים**
1. היחס אל הילדים מההיבט התרבותי
 2. מקומה של המשפחה בחברות תרבותיות שונות – ארבע המחשות
- ג. חובת הדיווח בחברה רב-תרבותית – מאזן יתרונות וחסרונות**
1. הסתייגויות וקשיים ביישום "חובת הדיווח"
 2. הביקורת כלפי חובת הדיווח
- ד. כיצד ניתן לפעול בגישה רגישת-תרבות?**
1. הכשרת אנשי מקצוע לרגישות ולקומפלטיות תרבותית
 2. הביקורת כלפי חובת הדיווח
 3. "מתווכים תרבותיים" (מגשרים)
- ה. הדגמה לפעולות רגישות-תרבות במסגרת תוכנית "איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה" של עמותת אשלים**
1. הצעות
 2. סיכום – מה ניתן ללמוד מהתבוננות בתרבות אחרת?

א. מבוא

בישראל חיים כיום כ-7.4 מיליון תושבים הנחלקים לשתי קבוצות אוכלוסייה עיקריות. יהודים, המהווים כ-75% מכלל האוכלוסייה, וערבים, המהווים כ-20% ממנה.¹ עם קום המדינה, בשנת 1948, מנתה האוכלוסייה בישראל כ-900 אלף נפש, כ-82% מהם יהודים, מרביתם בני העדה ה"אשכנזית" יוצאי מדינות אירופה (85% מכלל היהודים). הרכב זה של האוכלוסייה היהודית השתנה מאז באופן ניכר. כ-42% מכלל האוכלוסייה היהודית בשנת 2000 הייתה ממוצא אירופי, כאשר קבוצת הרוב היא של יוצאי ברית-המועצות לשעבר, שהגיעו – ברובם – לישראל משנת 1990 ואילך. מוצאם של כ-31% מהאוכלוסייה היהודית הוא מארצות אסיה ואפריקה, והם מוגדרים בחלוקה העדתית כ"מזרחיים".² בכל אחת מקבוצות עיקריות אלה קיימות תת-קבוצות בעלות מאפיינים חברתיים ותרבותיים שונים, בליל של שפות ואורחות חיים. לנתונים אלה יש

1 נכון לסוף שנת 2008, חיו בישראל 7.4 מיליון תושבים, מתוכם 5.6 מיליון יהודים (75.5%), 1.5 מיליון ערבים (20.2%) ו-317 אלף (4.3%) המוגדרים כאחרים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל מס' 86, 60 (2009)).

2 אלעזר לשם "ישראל כמדינה רב תרבותית בפתח המאה העשרים ואחת" שונות חברתית כאתגר לשירותי אנוש 15 (אלעזר לשם ודורית רואר-סטריאר עורכים, 2004).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

להוסיף גם את אוכלוסיית הפועלים הזרים המוערכת בכ-300,000 נפש.³ השונות הדמוגרפית לפי לאום, דת, ארץ מוצא, וותק בארץ, אינה רק עובדה סטטיסטית-דמוגרפית אלא ביטוי של מתאר חברתי-תרבותי המתגבש על בסיס סקטוריאלי כחברה רב תרבותית בהתהוות.⁴

ישראל, כחברה רב-גונית מבחינה תרבותית, מתלבטת בשאלות של יחס רוב החברה לקבוצות המיעוט שבתוכה, בין שהן מורכבות ממהגרים ובין מבני מיעוטים אחרים. ניתן לומר שבישראל כלל אין זה ברור מי הוא אותו "רוב" שמדברים בשמו. מדינה קולטת עלייה, כמו ישראל, שחיים בה זה בצד זה בני קבוצות חברתיות עם קודים של התנהגות ועם ערכים תרבותיים שהם לא רק שונים אלא לעתים אף נוגדים וסותרים, ניצבת בפני דילמות סבוכות. מחד גיסא, שאיפה לבניית חברה ותרבות שייצגו, כביכול, את הזרם המרכזי (*Main Stream*), תרבות הרוב. מאידך גיסא, היסטוריה של כישלונות במימוש אתגר זה והכרה הולכת וגוברת בזכותם של בני כל עדה, חברה או תרבות, להגדיר עצמם ולנהל אורח חיים על פי תרבותם והקודים החברתיים שלהם. הרשאה חברתית זו להגדרה עצמית אינה נחלת הכלל והיא יוצרת מתחים חברתיים רבים. יתרה מכך, לא אחת, היא נתקלת בחקיקה הקובעת כללי אסור ומותר בהתנהגות בין בני האדם העלולים להתנגש בנורמות ההתנהגות של קבוצות תרבותיות שונות. מושגים כמו: "פלורליזם", "רב תרבותיות" ו"גישה רגישת-תרבות" מחליפים זה את זה בשיח ה"פוליטיקלי קורקט", ועדיין אין בהירות לגבי המקובל כיום בחברה הישראלית בנושאים אלה. אין בהירות גם לגבי ערכים ונורמות המקובלים על הרוב לגבי נושאים, כמו "זכויות הילד" ומעמד האישה, למרות הנטייה לדבר בשם התרבות המערבית. מה שנחשב כהתנהגות מקובלת ונורמטיבית בקבוצת תרבות אחת, עלול להיחשב בקרב בני תרבות אחרת כסטייה חריפה הנוגדת את כללי המותר בה.⁵

התרבות והדת משפיעות על היחס כלפי ילדים בכלל, וכלפי תופעות של התעללות והזנחה – במיוחד, שכן הן כוללות אמונות וערכים הקשורים לנושאים אלה באופן כללי וכן השקפות לגבי הדרכים הראויות לגידול ילדים. התרבות משפיעה על מבנה המשפחה, על תפקידיה ועל תפישות האחריות של כל אחד מבני המשפחה. כל תרבות מתייחסת באופן שונה לדרכי גידול ילדים, לתפקידי המגדר ולשאלות של מיניות. כתוצאה מכך נוצר פער בין הסכמה כללית משותפת לכל התרבויות – שיש להגן על

3 רובי נתנון ולאח אחדות הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל (1999). נכון לשנת 2008, מספר העובדים הזרים בישראל נאמד בכ-222,000 (מבחר נתונים מתוך השנתון הסטטיסטי לישראל מס' 60 (2009), הודעה לעיתונות מיום 16.9.2009).

4 גדי יציב החברה הסקטוריאלי (1999).

5 דורית רואר-סטריאר ואלעזר לשם שונות תרבותית כאתגר לשיירותי אנוש (2004).

ילדים ולא להזיק להם – לבין ערכים, נורמות ומנהגים של בני התרבויות השונות בחברה. למרות שהכול יצהירו, עקרונית, על מחויבות להגן על ילדים, הרי שכאשר "נתרגם" עקרונות מופשטים להתנהלות יומיומית קונקרטית, נבחין בהבדלים ובאי הסכמות: התנהגות הנתפשת כמתעללת וכמזניחה בתרבות אחת לא תיתפש ככזו בתרבות אחרת. עם זאת, יש לסייג את הדברים בכך כי, בדרך כלל, יש הסכמה לגבי מקרים קיצוניים של התעללות פיסית ומינית, אבל גם כאן נמצא לעתים דרכי התמודדות ופתרון שונים מבחינה מהותית, קל וחומר בהתייחסות למקרים חמורים פחות, ובעיקר להתעללות רגשית ולהזנחה.

ניתן לומר כי, באופן כללי, מבחינת המטרה, יש הסכמה אוניברסלית בכל הקשור לשמירה על טובת הילד, אך ברמה הפרטיקולרית יש חוסר הסכמה והתייחסויות שונות. בתרבות המערבית, עקרון טובת הילד הוא נדבך מרכזי בקרב אנשים העובדים עם ילדים. לעתים, "טובת הילד" היא אף עילה לפגיעה בערכים אחרים, כמו שלמות המשפחה.⁶ "טובת הילד" היא בחירה ערכית שקיבלה ביטוי גם בחקיקה. תיקון מס' 26 לחוק העונשין,⁷ העוסק בחובת הדיווח עת קיים יסוד סביר לחשוב שנעברה עבירה בקטין, הוא הביטוי החוקי לאימוץ הערך התרבותי המציב את "טובת הילד" בעדיפות ביחס לטובתם של אחרים, כמו המשפחה או הקהילה. אך מקומו המרכזי של הערך "טובת הילד" בתרבות המערבית הוא עניין קצר טווח, התפתחות שחלה רק במאה השנים האחרונות.

כיום, מעוגנת "טובת הילד" באמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד⁸ שמדינת ישראל חתמה עליה בשנת 1990.⁹ נוסף לכך, ניתן למצוא ביטוי לעדיפות של "טובת הילד" בחקיקה רחבת היקף המחייבת את המדינה ואת האחראים האחרים לילד (המשפחה, המוסד, בית הספר, ועוד) לדאוג לצרכיו הבסיסיים, ולהגן על ביטחונו ועל שלומו

6 מילי מאסס "טובת הילד" – על הבחירה הערכית ותפקידי המומחית" חברה ורווחה טו(4) 415 (1995).

7 ס' 368 לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 226 (להלן: חוק חובת הדיווח).

8 כ"א 31, 221 (נפתחה לחתימה ב-1989) (אושרה ונכנסה לתוקף ב-1991).

9 ראו: יהודית קרפ "אלימות כלפי ילדים במשפחה בראי האמנה לזכויות הילד" התעללות והזנחה של ילדים בישראל 152 (דרורה הורוביץ, יורם בן-יהודה ומאיר חובב עורכים, 2007). חשוב לציין כי הפנמת הוראותיה של האמנה בחקיקה הישראלית הינה קריטית, במובן זה שעל פי ההלכה הפסוקה בישראל, אין האמנה הבינלאומית חלק מן המשפט הפנימי אלא עד שהוראותיה יעוגנו בחוק. ראו: ת"א (מחוזי ים) 2538/00 נוריץ נ' הרשות הפלסטינית, תק-מח 103 (1) 4968 (2003), פס' 53 וההפניות שם.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

הגופני והנפשי,¹⁰ להבטיח את עתידו¹¹ ולשמור על זכויותיו.¹² קיימות בארץ קבוצות חברתיות שאינן מקבלות עדיפות זו של המחוקק, והערך בדבר "טובת המשפחה" או "טובת הקהילה" אינו נופל בעיניהן מהערך בדבר "טובת הילד". בני קבוצות חברתיות אלה אינם מתנכרים ל"טובת הילד" והיא חשובה בעיניהם, אבל הם יתקשו לפעול במצוות החוק להעדיף את "טובת הילד" על "טובות" אחרות, החשובות בעיניהם באותה מידה או אף יותר. יש הסבורים כי העמדת עקרון טובת הילד במנותק מיחס החברה להוריו עלולה לפגוע, בראש ובראשונה, בטובת הילד עצמו.¹³

ישראל אימצה את הגישה האוניברסלית של החברה המערבית בדבר אחריות החברה להבטחת שלום הילד וההגנה עליו. הכרה רשמית לתפישה זו נמצא באשרור האמנה בדבר זכויות הילד (1991) ובחקיקת חוק העונשין.¹⁴ חוק זה נועד במקורו, כמובן, לסייע בהגנה על ילדים ולהתריע מפני כל שיתוף פעולה עם הפוגעים בילדים.¹⁵ מאחר שישראל היא ארץ קולטת עלייה, שבה חיות זו בצד זו קהילות תרבותיות שונות, מתעוררות שתי סוגיות עיקריות שמאמר זה יעסוק בהן:

- א. האם ניתן, בישראל, לכבד שונות תרבותית ויחד עם זאת לפעול בגישה רגישת-תרבות לאיתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה?
- ב. האם יש להמשיך וליישם את חוק חובת הדיווח באותה דרך שבה נעשה הדבר עד כה?

מטרת מאמר זה, אם כן, היא להציע דרכים לפעולתם של אנשי מקצוע לנוכח הקשיים הכרוכים באיתור ילדים נפגעי התעללות בקבוצות חברתיות שונות, קשיים הנובעים

10 חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960, ס"ח 311; חוק הסעד (סדרי דין בענייני קטינים, חולי נפש ונעדרים), התשט"ו-1955, ס"ח 187; חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, ס"ח 120; ס' 322, 323, 337, וכל סימן ו' לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 226 (להלן: חוק העונשין).

11 חוק לימוד חובה, התש"ט-1949, ס"ח 287.

12 האמנה בדבר זכויות הילד, לעיל ה"ש 8; חוק זכויות התלמיד, התשס"א-2000, ס"ח 42.

13 Charles Taylor, *Atomism, in POWER, POSSESSIONS AND FREEDOM* 39 (Akis Kontos ed., 1979).

14 סימן ו' לחוק העונשין העוסק בפגיעה בקטינים ובחסרי ישע.

15 בפועל, יש קשיים ביישום החוק עד כדי העלאת ספקות לגבי המידה שבה הוא אכן מסייע היום להגן על ילדים, או יוצר בעיות נוספות, כגון הסתגרות והתחמקות מאנשי מקצוע ואולי אף משכנים, ומעמיד בפני אנשי המקצוע דילמות בלתי אפשריות. ראו עוד בנושא קשיי יישומו של חוק חובת הדיווח, בכרך זה: תחיה שפירא "חובת הדיווח על עבירות בקטינים ובחסרי ישע והעצמת מעמדו של פקיד הסעד: מבט רטרוספקטיבי" משפחה במשפט ג-ד 317, 321-325 (2009-2010); מרים פבר "בין 'טיפול' ל'פלילי': חובת הדיווח מנקודת ראותם של פקידי הסעד" משפחה במשפט ג-ד 347, 358-359 (2009-2010).

משונות תרבותית. שונות זו משפיעה הן על עצם תפישת המצב של "התעללות והזנחה" וגבולותיו והן על דרכי ההתערבות הראויות. אנו מבקשים להצביע על כך שחוק חובת הדיווח במתכונתו הנוכחית מיצה את עצמו בכל הקשור ליצירת מודעות חברתית כלפי התופעה של פגיעות והזנחה של ילדים, ושאינן בכוחו להביא גם לשינוי התנהגות. שינוי זה יושג רק באמצעות תהליכים חינוכיים והידברות בין הצדדים. מכאן המלצתנו לשנות את חוק חובת הדיווח כך שיינתן מרחב שיקול דעת לפקיד הסעד ויחייבו לנקוט את ההליך הפלילי רק כאמצעי אחרון, אם הטיפול לא צלח ועדיין נשקפת סכנה לקטין, או במצבי חירום קריטיים שבהם נשקפת סכנת חיים ממשית.¹⁶ נראה שדווקא ההעמקה בהיבטים בין-תרבותיים משפרת את המקצועיות ואת הפרקטיקות הכרוכות בנושא הפגיעה בילדים.

ב. שונות תרבותית ומניעת פגיעה בילדים

1. היחס אל הילדים מההיבט התרבותי

יש להניח שבכל קבוצה אנושית ובכל תרבות, העמדה הבסיסית של המשפחה כלפי ילדיה תהיה דאגה כנה לשלומם ולהתפתחותם התקינה, שהרי ההורים אוהבים את ילדיהם, הילדים הם בשר מבשרם ומבטאים את ההמשך הקיומי שלהם. למרות זאת, במישור הנורמטיבי, קיימים הבדלים המשקפים פרקטיקות שונות של גידול ילדים בתרבויות שונות: כיצד אמורה אֵם להתנהג ואילו אמצעי חינוך יש לנקוט כדי להבטיח את שלומם ואת התפתחותם התקינה. בהיבט המעשי, נחשפים הבדלים ניכרים בין קבוצות תרבותיות שונות.¹⁷

יש חוקרים המבחינים בין שני זרמים תרבותיים עיקריים: האחד, זרם קולקטיביסטי שבו היחידה הקטנה ביותר של קיום היא הקבוצה הקולקטיבית (בדרך כלל – המשפחה). בתרבות זו, נתון היחיד למרות הקולקטיב ומושפע מהנורמות שלו ומכללי ההתנהגות שמצפים ממנו לנהוג לפיהם. הדגש בפרקטיקת גידול הילדים הוא על צייתנות, על מחויבות ועל הקרבה למען הקולקטיב. ערכים, כמו יושרה משפחתית, מחויבות הדדית וקונפורמיות לקולקטיב, מחוזקים ומתוגמלים. בני הקהילה מקיימים קשרים תוך-

16 ראו עוד בנושא הרחבת שיקול הדעת לפקיד הסעד, בכרך זה: שפירא, שם, בעמ' 325-328; פבר, שם, בעמ' 361-364.

17 Jill E. Korbin, *Cross-Cultural Perspectives and Research Direction for the 21st Century*, 15 CHILD ABUSE & NEGLECT 67 (1991).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

מערכתיים הדוקים המגדירים במידה רבה את זהותם.¹⁸ מרחב התמרון בחברות אלה מוגבל ביותר, הציפייה להתנהגות נורמטיבית גבוהה מאוד והסנקציות על התנהגות סוטה עלולות להיות חמורות.¹⁹ בזרם הקולקטיביסטי ניתן לכלול קהילות, כמו: הקהילה החרדית, עולי ברית-המועצות לשעבר, המגזר הערבי בישראל, עולי אתיופיה, ועוד. כמובן, לכל קהילה תרבותית כזו מאפיינים ייחודיים המפרידים והמבדילים אותה מהקהילות האחרות בזרם כללי זה.

הזרם התרבותי השני הוא הזרם האינדיווידואליסטי. היחיד הוא אוטונומי ומופרד מן הקבוצה. הוא יכול להיות שייך למספר קבוצות בעת ובעונה אחת בלי שאף אחת מהן תגדיר את זהותו השלמה או את התנהגותו. בזרם תרבותי זה, מושם הדגש על האוטונומיה של הילד, על פיתוח זהותו הייחודית ועל עצמאותו. מושם דגש חזק על הצלחה אישית ועל הישגיות, וזכויות הילד זוכות למקום מרכזי. זהו הזרם המאפיין את החברה המערבית. מילר²⁰ מבחין אף הוא בין שתי קבוצות תרבות עיקריות: תרבויות המעודדות גדילה והתפתחות באמצעות תפקידים מוגדרים ומחויבויות, ותרבויות שבהן מעודדים גדילה והתפתחות באמצעות מימוש הבחירה האישית. הקבוצה הראשונה כוללת בעיקר חברות לא-מערביות שבהן הדרך להשתלבות חברתית ולהגשמה היא דרך פיתוח תובנה לגבי חובות חברתיות ומיליון. קבוצת התרבות השנייה מיוצגת בעיקר על ידי החברה המערבית, הרואה בחובות ובהתחייבויות לחברה גורמים בולמי-התפתחות אישית ומימוש עצמי. אלה הן גישות שונות לחלוטין, וניתן לשער שתהיה להן השפעה על דרך גידול הילדים.

21 Kağitçibaşı מציגה מבנה מורכב ורגיש יותר מהחלוקות הדו-ממדיות, המבטא את הזיקה שבין התרבות, את מבנה המשפחה, את ערכי החברות ואת יחסי הגומלין במשפחה. היחסים בין שלושה מרכיבים אלה עשויים להיות תלות הדדית, אי-תלות

Ron Shor, *The Significance of Religion in Advancing a Culturally Sensitive* 18
Harry C. ; *Approach Towards Child Maltreatment*, 79(4) FAM. IN SOC'Y 400 (1998)
Hui, *Measurement of Individualism-collectivism*, 22(1) J. RES. IN PERSONALITY 17
(1988).

19 רוני שטרקשל, זהבה שמעון ואלה ברגיא "גשר לקשר" – התבגרות, זוגיות ומיניות בתהליכי המעבר והמפגש הבין-תרבותי של עולי אתיופיה וברית המועצות לשעבר בישראל (1997) (להלן: שטרקשל ועמיתיו).

20 Joan G. Miller, *Cultural Diversity in the Morality of Caring: Individually Oriented Versus Duty-Based Interpersonal Moral Codes*, 28 CROSS-CULTURAL RESEARCH 3
(1994).

21 ÇİĞDEM KAĞITÇIBAŞI, *FAMILY AND HUMAN DEVELOPMENT ACROSS CULTURES: A VIEW FROM THE OTHER SIDE* (1996)

ותלות הדרדית רגשית. מבנה זה עשוי להתאים לבחינתן של קבוצות התרבות בישראל החוות שינוי חברתי והמבקשות, בה בעת, לשמר את זהותן התרבותית.²² במישור המעשי, בישראל, שהיא מדינה דמוקרטית עם זיקה מערבית חזקה, מחד גיסא, אך עם קבוצות תרבותיות רבות ושונות מאידך גיסא, עשויות גישות אלה להתנגש וליצור עימותים חברתיים, פוליטיים וחוקיים.

2. מקומה של המשפחה בחברות תרבותיות שונות – ארבע המחשות

בחרנו להמחיש את השפעת התרבות על דרך תפקודן של משפחות בישראל באמצעות ארבע חברות תרבותיות, שלוש יהודיות ואחת שאינה יהודית. מבין שלוש חברות התרבות היהודיות שתיים הן חברות עולים ואחת היא ותיקה:

(1) החברה החרדית

מדובר בחברה סגורה יחסית בעלת מאפיינים ייחודיים.²³ בין העיקריים שבהם: שמירה על ערכים, על נורמות של התנהגות, על חוקים מדין תורה ועל המוסדות שהם לב ליבה של החברה החרדית. לציוויי ההלכה ולנורמות הקהילתיות יש השפעה מוחלטת על התנהגותם של יחידים ושל משפחות. חשוב לציין ולהדגיש כי יש לחברה החרדית מסורת של עבודה קהילתית פנימית לטיפול בכעיות חברתיות, וחבריה סרים למרות המנהיגות ומחויבים לכללי ההתנהגות החברתיים באופן מוחלט כמעט. האוכלוסייה החרדית נוטה להימנע, ואף להתנגד, מלהביא לידיעת המשטרה או פקיד הסעד מקרים שבהם יש יסוד סביר להניח שהייתה פגיעה בילד או הזנחה שלו, והיא מעדיפה לפנות לרב או לסמכות הרבנית. יתרה מכך, דיווח למוסדות המדינה מתפרש בחברה החרדית כבגידה וכמלשינות, במיוחד בנושאים רגישים כמו שלמות המשפחה.²⁴

22 מתוך מאמרו של דורית רואר-סטריאר ומרים רוזנטל "חברות בישראל: תהליכי שינוי ושימור במטרות גידול ילדים" שונות תרבותיות כאתגר לשירותי אנוש 163 (אלעזר לשם ודורית רואר-סטריאר עורכים, 2004).

23 ראו למשל: מיכאל קרן וגד ברזילי השתלבות קבוצות פריפריה בחברה ובפוליטיקה בעידן שלום: א. החרדים בישראל (1998).

24 ראו למשל: אפרת וייס "הרב השתיק התעללות מינית והזהיר מ'דין מוסר'" ynet 4.2.2009 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3666874,00.html; יעל ברנובסקי "המדינה חסרת אונים מול סודות במשפחה החרדית" ynet 2.4.2008 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3526643,00.html. לתהליכים ולשינוי התפישה בנושא, ראו בכרך זה: בנימין שמואלי "חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים על-פי המשפט העברי ובהשוואה למשפט הישראלי" משפחה במשפט ג-ד 279 (2010-2009). ראו גם: חגית ששר "על טיפול בנפגעי אלימות מינית בחברה החרדית" מקור ראשון (דיוקן) 27.2.2009. זמין גם בכתובת: kolech.com/show.asp?id=32595; רוני זינגר "הרבנית כבר לא תגיד לאשה המוכה: 'תרגיעי

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

המשפחה בחברה החרדית שומרת בקנאות רבה על מערכת קבועה של ערכים, המתורגמת לנורמות ולכללי התנהגות נוקשים ובלתי מתפשרים.²⁵ המשפחה היא היחידה העיקרית להעברת המסורת הבין-דורית. הילדים מחונכים משחר ילדותם לציית להורה ולקיים הלכות הדת, קלה כחמורה. כללי המשמעת הם נוקשים, וסטייה מהם עלולה לגרור עונש פיסי. גם אם השימוש בעונשים פסיים (מכות, וכו') אינו נפוץ מאוד, קיימת לכך לגיטימציה, במיוחד במקרים של חריגה מנורמות דתיות, שאז העונש נתפש כדרך "חינוכית". לכן, יש לשים לב לסיבות ולנסיבות שבהן פוגעים הורים חרדים בילדיהם וכן לאופן הפגיעה. השארת ילד צעיר לשמור על אחיו הצעיר אף ממנו היא נורמת התנהגות מקובלת ואינה ביטוי של הזנחה. מתן מכה קלה לילד ב"אזור רך" בגופו, כענישה חינוכית, אינה נתפשת כהתעללות. התערבות חיצונית במקרה כזה תתקבל כפגיעה בסמכות ההורה לחנך את ילדיו.²⁶

התעללות והזנחה של ילדים בעיני המשפחה החרדית נתפשים כעיוות של ההלכה, כשימוש לרעה או כאי-הבנה שלה.²⁷ פגיעה בקטין נתפשת בעיקר במונחים של סטייה מוסרית ושל התנהגות אסורה על פי ההלכה, ולא במונחים של התנהגות פלילית. לכן, לא קיימת נכונות לערב את המשטרה, אלא להפעיל השפעה ו"מורא" של הרבנים אשר על פיהם יישק דבר.²⁸ מה גם שאיום חיצוני על פרטים במשפחה הוא איום על המשפחה כולה. ברוח דברים אלה, החברה החרדית אינה מסכימה לצמצם את הטיפול בנפגע אלא כורכת אותו גם בטיפול בפוגע, בהשבתו להתנהגות תקינה, ובמידת הצורך – גם בהתערבות טיפולית במשפחה כולה.²⁹

אחרון הארץ 11.3.2004, www.haaretz.co.il/hasite/objects/pages/PrintArticle.jhtml?itemNo=403587

- 25 ראו למשל: מנחם פרידמן החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים (1991).
- 26 ראו בנושא: בנימין שמואלי "ענישה גופנית של ילדים בידי הוריהם על פי המשפט העברי – גישות מסורתיות וזרמים מודרניים בעקבות ע"פ 5224/97 מדינת ישראל נ' שדה-אור וע"פ 4596/98 פלונית נ' מדינת ישראל" פלילים י 365 (2001).
- 27 Shor, לעיל ה"ש 18.
- 28 לאחרונה, הותקנו תקנות המטילות על אנשי דת ועל טוענים רבניים (מדובר באנשי דת מכל הדתות) חובה ליידע קרבנות הפונים אליהם בדבר אפשרותם לפנות לגורמי טיפול שונים לקבלת סיוע. ראו: תקנות למניעת אלימות במשפחה (יידוע בידי אנשי דת וטוענים רבניים), התש"ע-2010, ק"ת 1042.
- 29 לנתוני הדיווחים על מקרי התעללות בחברה החרדית והערבית, ראו בכרך זה: יצחק קדמן "במותה ציוותה לילדים רבים את החיים: חובת הדיווח על עבירות בילדים – רקע סקירה ומהות" משפחה במשפט ג-ד 337, 343-346 (2009-2010).

(2) החברה הערבית

המגזר הערבי בישראל מאופיין כחברה מסורתית, סמכותית וקבוצתית, בהשוואה לחברה המערבית הדמוקרטית והאינדיווידואליסטית. אוריינטציה זו בסקטור הערבי מוצאת ביטוי, בראש ובראשונה, במערכת המשפחתית הנתפשת – לפי חאג' יחיא³⁰ – כמוסד החברתי החשוב והרציני ביותר, שיש לשמור על שלמותו. המשפחה הערבית היא בבסיס הארגון הקהילתי. "קיום הפרט בחברה הערבית תלוי כמעט לחלוטין ביחסיו עם משפחתו".³¹

המשפחה בחברה הערבית היא בעיקרה פטריארכלית. היא מדגישה את האינטרסים של הקולקטיב ומעדיפה אותם על פני צורכי הפרט. הפרט תלוי בתמיכתה ובהגנתה של המשפחה – בין שזו המשפחה המורחבת ובין שזו החמולה.³² נמצא כי, בחברה הערבית, השיטות המערביות המסורתיות לטיפול באלימות נגד נשים פוגעות בקרבנות האלימות יותר מאשר עוזרות להן. ערכים, כמו "כבוד המשפחה" וחשש מפני בושח חברתית, עלולים להוביל לנידוי ואף לרצח של בנות שעברו התעללות מינית. התגובה השכיחה היא להאשים את הקרבן. לא אחת, נאלצות נערות צעירות להינשא לאדם שאנס אותן ולקבל אותו כאבי ילדיהן כדי לשמור על כבודן ועל שמן הטוב. בנות שאביהן התעלל בהן מינית ננטשות בידי הוריהן ועומדות לגורלן.³³

בחברה הערבית יש התנגדות להתערבות חיצונית במה שמתרחש בתוך המשפחה. אין מדובר רק בהתנגדות של המשפחה הנוגעת בדבר אלא של כלל הסביבה החברתית על מעגליה השונים: המשפחה המורחבת, החמולה – ולעתים, היישוב כולו, בעיקר כשמדובר בכפרים וביישובים קטנים אחרים.³⁴

Muhammad M. Haj-Yahia, *Toward Culturally Sensitive Intervention with Arab Families in Israel*, 17(4) CONTEMPORARY FAM. THERAPY (1995) 30

עליאן אלקרינאוי "טיפול נפשי רגיש-תרבות בחברה הערבית" להיות שונה בישראל 65 (קלייר רבין עורכת, 1999).

נאדירה שלהוב-קיבורקיאן "לחסום את הנידוי: התערבות רגישת-הקשר לטיפול באלימות נגד נשים" שונות חברתית כאתגר לשירותי אנוש 255 (אלעזר לשם ודורית רואר-סטריאר עורכים, 2004).

שם, בעמ' 257-258; וכן ראו אצל: מילי מאסס ועליאן אלקרינאוי "כשגבר פוגש אישה גם השטן נוכח – על מפגשים מקצועיים בחברה הברדואית" חברה ורווחה יד(2) 181 (1994).

דברים מתוך מפגש של קבוצת מיקוד בנושא איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה במגזר הערבי, יוני 2004.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

(3) עולי ברית-המועצות לשעבר

עולי מדינות חבר העמים התחנכו על ברכי התרבות הסובייטית שדגלה בהגשמת מטרות קולקטיביות, כמו צייתנות, משמעת עצמית, ציות לסמכות ומתן עדיפות לצורכי הכלל. בהתאם לכך, חינוכו הורים את ילדיהם להתנהגות-מקבלת-מרות כדפוס אידאלי.³⁵ בחברה זו, התפישת הרווחת להורות טובה היא שבצד אהבה הורית יש לחזק את הילד בידע מוסרי, תרבותי וחינוכי. הענקת אהבה בלבד עלולה להזיק לאישיותו.³⁶ השליטה הביורוקרטית-שלטונית של השלטון הסובייטי פלשה אל כל תחומי החיים של אזרחיו, גם לתחומים האינטימיים שבין האדם לבני משפחתו. "סטייה חברתית" הייתה לא רק חריגה מהנורמטיבי, אלא אחד מסוגי הפשעים החמורים ביותר.³⁷ אחת התולדות של משטר זה הייתה היווצרות שתי מערכות מקבילות של התנהגות. האחת פורמלית, "הליכה בתלם", כדי להבטיח את שלומנו ואת בטחונו של הפרט, והשנייה "בלתי פורמלית", שבה התקיימו התנהגויות שסותרו את הנורמה המקובלת, בעיקר באמצעות "סידורים" שהיו, במידה רבה, ביטוי ל"תוקפנות סבילה" ושימוש ברמה החברתית כמנגנון-התמודדות יותר מאשר כעמדה פוליטית של אי הסכמה.

כאשר עלו יוצאי משטר זה לארץ, המשיך דפוס תרבותי זה להתקיים והתבטא במאמץ לשמור על הפרדה ברורה בין המערכת הפורמלית (הם) – המדריכים, המורים וכל גורם אחר שייצג את הממסד הרשמי של המדינה – לבין המערכת הבלתי פורמלית (אנחנו). לכן, כאשר ילד-עולה נפגע על ידי מישהו השייך "לנו", כמו הורה או קרוב משפחה, קשה לבני המשפחה לפנות לשלטונות ולבקש עזרה או להיענות לעזרה כזו מצד גורמים המזוהים עם ה"הם". קיימת גם הסתייגות ברורה מהגשת תלונה המבטאת חשש מכל מגע עם השלטון או פנייה אליו, והתלונה נתפשת כהלשנה, כהתנהגות מעוררת סלידה.³⁸ על רקע זה, יש להבין את הקושי באיתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה בכלל, וביישום חובת הדיווח – בפרט, בקרב יוצאי ברית-המועצות לשעבר והחשיבות שבחיפוש דרכים חלופיות.

35 רון שור "חשיבותם של גורמים תרבותיים בהערכת מצבי סיון של ילדים בקרב משפחות מברית המועצות לשעבר" שונות חברתית כאתגר לשירותי אנוש 183, 184 (אלעזר לשם ודורית רואר-סטריאר עורכים, 2004).

36 T.V. Sen'ko, *Parents' Ideas About Ideal Children*, 35(8) RUSSIAN EDUCATION & SOCIETY 19 (1993).

37 שטרקשל ועמיתיו, לעיל ה"ש 19.

38 שם, בעמ' 14-18.

(4) עולי אתיופיה

בישראל חיים כיום כ-70,000 יוצאי אתיופיה שמרביתם עלו לארץ במהלך 25 השנים האחרונות.³⁹ רוב העולים חיו בארץ מוצאם בסביבה כפרית מסורתית. ברובם, הם הגיעו לארץ כפליטים וסבלו בדרכם לכאן מהתנכלויות קשות, מרעב וממחלות. רבים מהם איבדו בדרך בני משפחה – ילדים, הורים וקרובים אחרים.⁴⁰

המבנה המשפחתי של בני העדה האתיופית הוא פטריארכלי ומבוסס על היררכיה ברורה של סמכות. קיימים קריטריונים ברורים לקביעת ההיררכיה, כמו גיל ותפקיד עדתי (הקייסים). לראש המשפחה יש מעמד בלתי מעורער, והסמכות היא במשפחה המורחבת. מושג ה"כבוד", בעיקר כלפי מי שנמצא גבוה יותר בסולם ההיררכי, הוא מהותי בתרבות העדה אתיופית. על הצעיר מוטלת החובה לשרת את המבוגר, ופירושה – לתת לו כבוד.

הנורמה בדבר הכבוד מתבטאת בתחומי חיים רבים, ולכן מהווה גם מקור לאי-הבנות במפגש עם החברה הישראלית.⁴¹ בן-עזר מציג שורה של מצבים הנובעים משונות תרבותית והעולמים לגרום לאי-הבנות ולקשיים בתקשורת בין בני העדה לבין ישראלים אחרים, במיוחד בכל הקשור לגידול ילדים ולחינוכם.⁴² לדוגמה, הכבוד כלפי סמכות – כל מי שעובד במסגרת ציבורית או ממשלתית נתפש כנציג הממשלה, ולכן גם כדמות-סמכות שיש לנהוג כלפיה בכבוד. לדמות-סמכות אין אומרים "לא". לכן, קורה שנציגים רשמיים מבני העדה מקבלים, לעתים, הסכמה מילולית בעניין מסוים, אך בפועל אין נוהגים לפיה. יתרה מכך, בגלל ערך הכבוד אין שואלים שאלות אם אין נשאלים, וככלל – ממעטים לדבר עם נציג סמכות ובוודאי אין משוחחים אתו שיחות של רעות. מדמויות הסמכות מצפים שיתנהגו באופן ההולם את הכבוד שהן זוכות לו. על פי תפישתם של בני העדה, איש הסמכות המייצג את המדינה יכול להיענות לבקשות הנוגעות למילוי צרכיהם הקיומיים, ואי-היענות שלו מתפרשת כזלזול וכחוסר הערכה. מכאן מתפתחות תקלות תקשורת רבות, אי-הבנות והאשמות בחוסר יושר ובהתנהגות בלתי נאותה.

עולי אתיופיה, יותר מכל בניה של עלייה אחרת, בולטים בשונותם (צבע העור, השפה, הלבוש, המנהגים, וכו'), וההבחנה בין "אנחנו" ל"הם" פשוטה יותר. כידוע, כל דבר זר עלול לאיים על החברה הקולטת, ומכאן קצרה הדרך לתיוג ולבניית דמויות

39 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל מס' 60, 156 (2009).
40 נורית ניראל, ברוך רוזן ושורוק איסמעיל "רפואה שלמה" – תוכנית התערבות למען יוצאי אתיופיה במרפאות ראשוניות: תוצאות מחקר הערכה" חברה ורווחה (5) 563 (2000) (להלן: ניראל ועמיתיה).

41 גדי בן-עזר כמו אור בכר: עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה (1992).

42 שם, בעמ' 18-10.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

סטריאוטיפיות של בני העדה, כמו "הורים מזניחים". שונות זו מחייבת את איש המקצוע לזהירות כפולה בכל הקשור להבנת התנהגות נצפית וליכולת הבחנה בין מה שאכן לוקה ובלתי תקין לבין מה שהוא שונה ובלתי מוכר.

ג. חובת הדיווח בחברה רב-תרבותית – מאזן יתרונות וחסרונות

תיקון מס' 26 לחוק העונשין בדבר חובת הדיווח היה צעד חשוב בדרך לפיתוח מודעות חברתית אודות האיסור לפגוע בילדים – פיסית, נפשית ומינית – ולהזניחם. בעיקר תרם חוק זה להאיר מעט את השטח האפור שבין מותר לאסור. עם זאת, קיימת ספרות רחבה המסבירה מדוע אנשים – ובכלל זה אנשי מקצוע – אינם מדווחים אודות פגיעות והתעללות בילדים.⁴³ הביקורת כלפי החוק נשמעת כיום בגלוי הן בישראל והן בארצות-הברית,⁴⁴ ודווקא הקשיים שמציבה בעניין זה חברה רב-תרבותית מחזדים את הצורך בדרכי התמודדות אחרות עם תופעת הפגיעה בילדים והזנחתם.

1. הסתייגויות וקשיים ביישום "חובת הדיווח"

הסתייגות ערכית – גם בחברה המערבית קיימת הסתייגות ואף ביקורת לגבי המצב האמביוולנטי שבו מחייב החוק את האדם לפעול פעולה בעלת משמעות ערכית ללא מתן שיקול דעת. בחירה בין ערכים, כמו, למשל, בין טובת הילד לטובת המשפחה, היא במהותה דו-ערכית, מורכבת וטעונת אמוציות. יש ביקורת חברתית בכל הקשור לשלילת זכותם של הורים להכריע בעניין טובת ילדם בגלל פער בין אמונות ההורים לבין אמונות החברה. לדוגמה, הורה שמסרב לחסן את ילדיו מתוך עיקרון עלול להיחשב כהורה מזניח, ובנסיבות מסוימות ייתכן שיינקטו כלפיו הליכים משפטיים. במקרים כאלה, עשויה להישאל השאלה אם אין הילד נהפך מ"קניין" ההורה ל"קניין" החברה.

43 שמואל גולדשטיין לדבר את הדממה – איתור ילדים ובני נוער נפגעי התעללות והזנחה לשירותי הבריאות בקהילה (2005); ריקי סויה "ילדים מוכים" – הגורמים המשפיעים על דיווח של רופאים" רופא המשפחה יד 169 (1986); נירית לביא-קוצ'יק חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון Jerrold Pollak & Sheldon Levy, *Countertransference and Failure to Report*; (2000) KIM Dong; *Child Abuse and Neglect*, 13(3) CHILD ABUSE & NEGLECT 515 (1989) Soo, *How Physicians Respond to Child Maltreatment Cases*, 11(2) HEALTH & SOC. WORK 95 (1986).

44 לביקורת אודות חובת הדיווח בארצות-הברית, ראו בכרך זה: גארי ב' מלטון "חובת הדיווח: מדיניות ללא היגיון" משפחה במשפט ג-ד 303 (2009-2010); וכן אצל: פבר, לעיל ה"ש 15, בעמ' 358-360.

סנקציות חברתיות – בקהילה החרדית, אדם או איש מקצוע שנדרש לדווח אודות התנהגות אלימה של הורה כלפי בנו עלול – אם יעשה כן – למצוא עצמו מנודה מקהילתו, ונוסף לכך – לפגוע באופן ממשי בעתיד ילדיו של התוקפן.⁴⁵ מציאות כזו תוביל בהכרח לכך שהוא "לא יראה", "לא ישמע" ו"לא יידע" דבר על התנהגותו האלימה של ההורה. התנהגות כזו תהיה ביטוי מוחשי למה שצפוי לקרות לו מההיבט התרבותי, שהרי תרבות היא מערכת של השערות קולקטיביות המאפשרות לחברי הקולקטיב לנבא התנהגויות של חבריה, להסבירן ולהגיב עליהן בהתאם.⁴⁶ במילים אחרות, בדוגמה שהצגנו, קיימת בחברה החרדית ציפייה שכן הקהילה לא ייתן יד לפגיעה במוסד המשפחה. מי שעושה כן, יודע מראש איך יתייחסו אליו בני הקהילה האחרים.

ראיונות עם אנשי מקצוע במגזר הערבי מצביעים על הקשיים העצומים שבפניהם הם ניצבים כאשר הם נאלצים לקיים את לשון החוק. עובדים אלה נחשפים ללחצים חברתיים קשים, לעתים לנידוי ואף לאיום ממשי על חייהם. יש ביישום החוק משום איום ישיר על המארג החברתי של החברה הערבית ופגיעה ממשית במעמד המשפחה.

קושי של אנשי מקצוע הנמנים עם בני קבוצת התרבות לפעול בניגוד לתרבותם – כבר אמרנו שבני אדם גדלים ומתפתחים בתוך עולם מובנה מבחינה תרבותית המארגן את חייהם, את זהותם, את דפוסי הקשר שלהם עם הזולת ואת השקפת עולמם. גם אם יבקרו את תרבותם או אף יחלו לדגול בתרבות אחרת, לעולם תישאר תרבות המקור מוטבעת בהם, לפחות באופן חלקי.⁴⁷ כתוצאה מכך, אנשי מקצוע שהם בני התרבות יתקשו לדווח אודות מעשי התעללות המתרחשים בקרבה (ראיונות רבים שערכנו במהלך עבודתנו באשלים עם עובדים סוציאליים מהמגזר הערבי ומהעדה האתיופית).

קשיים של אנשי מקצוע שאינם נמנים עם בני קבוצת התרבות – הבדלים תרבותיים בגישה להורות עשויים לגרום לכך שדפוסי הורות שהיו מקובלים בארץ המוצא אינם מקובלים בארץ. הבדלים אלה עלולים לעורר מתח בין אנשי המקצוע לבין משפחות העולים. כך לדוגמה, התקשו אנשי מקצוע ישראלים לגשר על הפער שבין השקפת עולמם המקצועית לבין ההשקפה האופיינית של עולי ברית-המועצות לשעבר, משום שחסר להם מידע על דפוסי הורות מקובלים ובלתי מקובלים בקרב בני התרבות הרוסית.⁴⁸ הדבר בולט במיוחד בעבודתם של עובדים סוציאליים ושל פקידים סעד שאינם חרדים בקרב בני העדה החרדית.

45 ראו המקורות לדוגמה, לעיל ה"ש 24.

46 WILLIAM A. HAVILAND, CULTURAL ANTHROPOLOGY (1975).

47 לשם, לעיל ה"ש 2.

48 שור, לעיל ה"ש 35.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

קשיים המאפיינים בעיקר את החברה החרדית

- רבים מבני החברה החרדית אינם מאמינים שהמדינה רוצה, באמת ובתמים, בטובת הילד. הדבר נובע, בין השאר, מהערכים ומנורמות ההתנהגות של בני הקהילה שיש להם השפעה מכרעת על שיקול הדעת בנושא זה ועל הימנעותם או התנגדותם להיחשף לפני גורמים שמחוץ לקהילה. זו גם הסיבה לכך שבני הקהילה ממעטים לשתף פעולה עם שירותי הרווחה בכלל.
- השמירה על ה"שם הטוב" של המשפחה – ל"שם הטוב" חשיבות מכרעת בקביעת עתיד הילדים בכל הנוגע לשידוך ולשילובם במסגרות חינוך מסוימות. פגיעה ב"שם הטוב" של המשפחה, על ידי חשיפת אירועים שליליים שמתרחשים בה, עלולה לפגוע קשות במעמד החברתי של בני המשפחה בקהילה ולהצור את צעדיהם בתחומים שונים. מבחינה זו, חובת הדיווח היא איום ממשי על מרקם היחסים ועל הקשרים בתוך הקהילה.
- הגבולות הנוקשים בין החברה החרדית לחברה חילונית מאפשרים הסתגרות ושמירת הסודות "בפנים".
- חוסר אמון מצד החברה החרדית כלפי החברה הרחבה – חשדנות רבה ואי-אמון בתום כוונותיה.
- בני הקהילה החרדית חשים שקיימים חוסר הבנה וזלזול מצד החברה הרחבה לדרכים לפתרון הבעיות הנהוגות בקרבם.
- לעתים, מתקשים בני החברה החרדית להבחין בין טובת הילדים כפרטים לבין טובת המשפחה על חלקיה. דיווח אודות פגיעה בילד נחשב כאיום על שלמות המשפחה, ולכן קיים לחץ פנימי חזק להתייחס לתוצאות ההתערבות על כלל המשפחה גם כשמדובר בקטין שנפגע.
- קיים חשש שהדיווח יוביל לצעדים המנוגדים לנורמות המקובלות בחברה החרדית.
- יש קשיים בשיתוף פעולה בין אנשי המקצוע לבין ההורים כאשר דווח על חשד סביר שהם פגעו בילדיהם או הזניחו אותם, בגלל היעדר התאמה לעולם התוכן ולאורחות החיים של בני הקהילה החרדית.

2. הביקורת כלפי חובת הדיווח

ארצות-הברית היא דוגמה למדינה שבה הצליחו, במידה רבה, להביא את חובת הדיווח למודעות הציבור, אבל דווקא הצלחה זו מעוררת כיום ביקורת. מלטון⁴⁹ הציג בדיון

Gary B. Melton, *Mandated Reporting: A Policy Without Reason*, Clemson University, Commentary prepared for a virtual discussion sponsored by the

וירטואלי, שנערך באמצעות החברה הבינלאומית למניעת התעללות והזנחה של ילדים, סקירה מקיפה שכותרתה: "חובת הדיווח – מדיניות ללא היגיון", ובה ביקורת חריפה על עיגונה בחוק של חובת הדיווח. מלטון רואה בפנייה אל החוק, כדרך להתמודדות בתופעת ההתעללות בילדים, בריחה מהבעיה האמיתית, שהיא היעדר טיפול באנשים שמצוקות החיים מובילות אותם להתנהגות בלתי ראויה. לדבריו, במרבית המקרים, הבעיות אינן קיצוניות ואינן מצריכות התערבות של המערכת המשפטית אלא התערבות של המערכות הטיפוליות; לדעתו, משאבים רבים (כסף וכוח אדם) מוסטים מהטיפול לאיסוף ראיות משפטיות בלי כל יחס לצרכים האמיתיים. התמקדות בחובת הדיווח ובחקירה פירושה התמקדות בשאלה: "מה קרה?", במקום בשאלה "מה אפשר לעשות כדי לעזור?". במקרים רבים, שבהם דווח אודות מצב מסוים לרשויות, הייתה התוצאה בידודן של המשפחות משכניהן ומסוכנויות הרווחה כאחד. לדעתו, יש למקד את הקצאת המשאבים בסיוע למשפחות המתקשות בתפקוד היום-יומי, ובגלל מצוקתן מגיעות גם להתנהגות אלימה כלפי ילדיהן.

גם בישראל סבורים אנשי מקצוע רבים המכירים את הנושא, ובכללם פקדי סעד, שבמתכונתו הנוכחית עולה נזקן של חוק זה על תועלתו. בעוד שבעבר אנשים לא ידעו שהתנהגות אלימה כלפי ילדים היא אסורה על פי החוק, קיימת כיום מודעות רבה לעניין אך גם שיתוף פעולה נמוך בכל הקשור ליישומו. על פי התרשמותנו, אנשי מקצוע אינם סבורים שניתן להסתפק באקט אדמיניסטרטיבי פורמלי לפתרון תופעה המצריכה בעיקר התערבות טיפולית וחינוכית (ממצאים מתוך ראיונות, שיחות וקבוצות דיון בנושא, שנערכו ביוזמת הכותבים במהלך השנים 2002 – 2004). גם השונות התרבותית היא סיבה חשובה למיעוט הדיווחים, משום האיום שיש במעשה על הקודים התרבותיים השונים שהוצגו לעיל. אותם אנשי מקצוע מוסיפים כמה נקודות שנמצאו תקפות גם בתרבויות המיעוט וגם בתרבות הרוב:

(1) דומיננטיות ההיבט המשפטי בתופעה המצריכה דומיננטיות טיפולית – תפישת ההורה הפוגע בילדיו כעבריין פלילי, שיש למצות עימו את הדין, אין בה כדי להוביל לשיפור המצב אלא דווקא לפגיעה נוספת במשפחה, ובכלל זה בילד הפוגע. העונש שמקבל ההורה הפוגע הוא, במקרים רבים ובעקיפין, גם עונש למשפחה כולה, שהרי לאחר שהוסר האיום מעל הילד הנפגע, נוצר איום קיומי חדש למשפחה כולה בשל סילוק הדמות הפוגעת שהיא, בדרך כלל, האב המפרנס. לכך יש להוסיף ש"חובת הדיווח" מחייבת חדירה למרחב הפרטי של המשפחה, שם מדובר, בדרך כלל, במצב של תלות מוחלטת בין הנפגע (הילד), שאין לו שיקול דעת וכושר החלטה, לבין הפוגע (ההורה). זאת, בניגוד למצב בחוק בעניין אלימות נגד נשים – שם מדובר באנשים

International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect. ראו דבריו של מלטון גם בכרך זה, לעיל ה"ש 44.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

מבוגרים האחראים להחלטותיהם. לדעתנו, אם מטרת החוק היא למנוע פגיעה והתעללות בילדים, מוטב שהוא היה משמש כאמצעי אפשרי ולא כאמצעי הכרחי. המוחלטות של החוק מצמצמת במידה רבה את קשת אפשרויות הטיפול והיא הופכת, למעשה, למטרה בפני עצמה – לגרום לאנשים לדווח לשלטונות אודות חשד לפגיעה ולהתעללות בילדים.

(2) חוסר שיקול דעתו של פקיד הסעד – העובדה, שלפקיד הסעד לא ניתן כל שיקול דעת, למעט האפשרות לפנות לוועדת הפטור,⁵⁰ פוגעת ביכולתו להבחין בין מקרים המצריכים התערבות טיפולית בלבד לבין מקרים המצריכים גם התערבות החוק.⁵¹ אילו היה אפשר להתנות את השניים – כלומר, להתנות דיווח למשטרה רק במקרים של חוסר שיתוף פעולה, או להגביל את הדיווח למשטרה למקרים קיצוניים שיוגדרו בחוק – הייתה התניה כזו עשויה להיות כלי טיפולי חשוב בשיח עם משפחות רבות בכלל הקשור לחינוך הילדים, ולעזור להבין מתי מדובר בפער תרבותי, מתי בבעיה חינוכית ומתי בהתעללות לשמה.

(3) התייחסות פשטנית לערך "טובת הקטין" – אין עוררין על דבר חשיבותה של ההגנה על הקטין והפסקת הפגיעה בו, אך טובת הקטין אינה יכולה להצטמצם לגופו בלבד. לא פחות חשובה היא ההגנה על בריאותו הנפשית, וזו קשורה באופן הדוק להבטחת שלמות משפחתו, גם אם זו פגעה בו באחת הדרכים האסורות על פי חוק. כל תוכנית התערבות למען "טובת הילד" חייבת להביא משתנה זה בחשבון שיקוליה. עשיית דין בפוגע שהוא הורה, או בן משפחה אחר, ללא תוכנית טיפול כוללת למשפחה, אין בה כדי להביא לשיקום אמיתי של המשפחה, ובכלל זה של הילד הנפגע.

(4) העוצמה המוענקה לאיש המקצוע – לאיש המקצוע ניתנת הסמכות להכריע בעניין טובת הילד. בית המשפט לא יקבל החלטה כלשהי בעניין גורלו של ילד בלא שיקבל תחילה חוות דעת מאנשי מקצוע המופיעים בבית המשפט כמומחים להבנת "טובת הילד". אך גם איש המקצוע, אף אם יוצג כמומחה, הוא אדם עם ערכים ועם אמונות, ונשאלת השאלה אם אין הוא עלול לנצל את הכוח שניתן לו כדי לקדם את אמונותיו האישיות.⁵² לשם המחשה, אנשי מקצוע עשויים להזהיר אנשים המתגוררים עם ילדיהם במאהל של חסרי דיור שלא להשתמש בילדים לקידום צרכיהם, אך לא יעשו כן כשמדובר במשפחות המגדלות את ילדיהן בלב הסכסוך הישראלי-פלסטיני בשם

50 אודות הפטור מחובת הדיווח, ראו בהרחבה בכרך זה: דרורה נחמני-רוט "התנאים לקבלת פטור לפקידי הסעד מדיווח למשטרה על עבירות בילדים" משפחה במשפט ג-ד 379 (2010-2009).

51 ראו המקורות בנושא שיקול הדעת של פקידי הסעד, לעיל ה"ש 16.

52 מאסס, לעיל ה"ש 6, בעמ' 425, מכוונת את איש המקצוע לצניעות כשהוא מדבר בשם "עקרון טובת הילד".

האידיאולוגיה שלהן.⁵³ חשוב לקיים פורומים רב-מקצועיים שבהם יתאפשר "פיזור האחריות" בצד דיון רב-היבטי שבמרכזו האתגר – כיצד ניתן לסייע לילד ולמשפחתו בלי שיהיה צורך להתמקד בשאלה "מה קרה". בפורומים כאלה חייבת להינתן למשפחה זכות להציג את טיעוניה, ואף להסתייע, במידת הצורך, במתווכים או מגשרים שיהיו מסוגלים לספק מידע אותנטי מעולמם התרבותי הנוגע לסוגיות הנדונות.

מכאן, נראה לנו שאין בכוח החוק בלבד כדי להביא להפנמה של כללי התנהגות האמורים להיות מיושמים בכל הקשור לגידול וחינוך ילדים, אם אלה לא יהלמו את הקודים התרבותיים של תת-קבוצה חברתית או תרבותית מסוימת. יתר על כן, מניסיוננו ומסקירת הספרות בעולם נראה שרק גישה רגישת-תרבות וגמישות ביישום החוק יוכלו למנוע סכנות חמורות, כגון:

- הגדרה מעוותת ומוטעית של התעללות או הזנחה בגלל שימוש בשאלות שאינן תקפות לבני אותה תרבות⁵⁴ או בגלל שהחברה המסוימת סגורה מאוד.
- פגיעה נוספת ומיותרת בילד או במשפחתו.
- אי ציות לחוק הן מצד הקהילות והן מצד אנשי המקצוע הגורם נזק לשלום הילד בפרט, ולשלטון החוק בכלל.

ד. כיצד ניתן לפעול בגישה רגישת-תרבות?

אנשי מקצוע וקובעי מדיניות חברתית הפועלים בקרב ציבור בעל תרבות שונה, זקוקים להעשרה מקצועית ולכלים שיסייעו להם לפתח מודעות להיבטים התרבותיים של ציבור זה ולהשפעתם על תפישת העולם ודרכי ההתנהגות של נציגיו. נביא כאן כמה פעולות הנראות לנו חיוניות לשם מימוש הגישה רגישת-התרבות בתחום הספציפי של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה.

1. הכשרת אנשי מקצוע לרגישות ולקומפטיטיות תרבותית

העבודה בקרב אוכלוסיות-תרבות שונות (עולים חדשים או אחרים), מחייבת את איש המקצוע לפתח מודעות ולרכוש ידע עיוני, לשוני ותרבותי, שישמש אותו ביחסיו עם

53 שם, בעמ' 426.

54 Diareme Stavroula, Tsiantis John & Tsitoura Stella, *Cross-Cultural Validation of the Child Abuser Potential Inventory in A Preliminary Study*, 21(11) CHILD ABUSE & NEGLECT 1067 (1997), וכן: Ferrari A. Child, *Rearing Practices and Definitions of Child Maltreatment: How They Vary According to Cultural Attitudes and Values?*, 60 (4-B) SCIENCES & ENGINEERING 1885 (1999).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-ה'תש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

מטופליו. תשומת לב מיוחדת יש להקדיש לעולים, בעיקר לעולים שלא מארצות המערב, החווים משבר עלייה הגורם, לעתים תכופות, לשינוי קיצוני במערך התפקודי של בני המשפחה.

הורים, שבארץ המוצא שלהם העריכו את עצמם וזכו להערכת סביבתם, מוצאים עצמם בארץ החדשה חסרי אונים ומתקשים למלא את תפקידיהם ההוריים והמשפחתיים. ההתמודדות היום-יומית הקשה והדאגה לצורכי הקיום הבסיסיים אינן משאירות להם פנאי וכוחות לטפל בילדיהם ולדאוג להם.

שטרקשל ציין שני דפוסים של התנהגות קיצונית העלולים להתרחש במצבים אלה: האחד, ההורים "ירימו ידיים" ויימנעו מכל פעולת תמיכה או סיוע לילדיהם, מה שעלול להוביל להזנחה ולפגיעות נפשיות. השני הוא ניסיון לחזק את הדפוס הסמכותי, שהיה נהוג בארץ המוצא, ולהחמיר את אמצעי הענישה שהיו נקוטם בעבר. דבר זה עלול להרע את היחסים שבין ההורים לילדיהם ואף לסכך אותם עם הגורמים הפורמליים בקהילה.⁵⁵

אימוץ גישה רגישת-תרבות, וחיפוש דרכי ביניים בין ציות נוקשה לדרישות החוק לבין כיבוד טוטלי של ערכים תרבותיים של קבוצות מיעוט ממגזרים תרבותיים שונים, צריך שיהא האתגר של אנשי המקצוע. גישה רגישת-תרבות תתמקד באיתור דמויות מפתח בקרב המשפחה המורחבת ותסתייע בה להפסקת הפגיעה בילדים ולסילוק האיום לפגיעה כזו בעתיד.

המשפחה עשויה להיות גורם תומך ומסייע בתהליך שיקומה שלה, אך – באותה מידה – היא עלולה להיות גורם מכשיל שפוגע בכל ניסיון של התערבות חיצונית. על איש המקצוע להכיר בעוצמה זו שיש למשפחה בתרבויות שונות, לתמוך בשמירת כבודה ולהשתדל למנוע את התפרקותה – בעיקר, במצבים של התנהגות אלימה בתוך המשפחה – שהיא התנהגות האסורה על פי החוק. יש לשוחח עם בני המשפחה ולהבהיר להם את הסיכון שהם נוטלים על עצמם אם ימשיכו להתנהג באלימות כלפי הילדים. החוק האוסר התעללות והזנחה הוא עובדה שאין להסתירה, אך באותה מידה אין לנופף בו בראש חוצות כשנמצאים בתהליך של שינוי דפוסי התנהגות. הידברות, בירור עמדות, אספקת מידע וידע, אמפתיה והבנת השונות, כל אלה הם תנאים הכרחיים לכל ניסיון לשנות דפוסים של התנהגות אלימה בתוך המשפחה. למעשה, מדובר בתהליך של למידה פעילה והדדית בין אנשי המקצוע לבין שותפיהם למפגש הבין-תרבותי. והיות שהקבוצה הנקלטת נדרשת למאמץ רב יותר, על אנשי המקצוע להעריך מאמצים אלה.⁵⁶ מודעות וידע, אמפטיה והבנה, גמישות מחשבתית, הכרה בכוחות

55 שטרקשל ועמיתיו, לעיל ה"ש 19, בעמ' 23.

56 שלום שמאי "המפגש הבין-תרבותי: נוער עולה מחבר העמים מתחנך בקיבוץ" מפגש לעבודה החינוכית-סוציאלית 14, 49 (2001).

הטמונים במשפחה ושימוש מושכל בהם – כל אלה הם מרכיבים חשובים בהכשרת איש המקצוע לעבודה עם בני תרבויות שונות, ובעיקר עם משפחות. כאשר נזקק איש המקצוע להתערבות סמכותית הנדרשת ממנו על פי החוק – בעיקר, במקרים של פגיעות מיניות או של אלימות פיסית בתוך המשפחה הערבית – פנייתו לגורמים רשמיים, היא עצמה, עלולה לסכן את חיי הקרבן. החלופה להתערבות כזו חייבת להיות, לא אחת, פנייה אל בני המשפחה המורחבת או אל גורמים בעלי מעמד והשפעה בחברה. ידוע שבחברה הערבית, אמורה המשפחה הרחבה להגן על פרטיה ולשמור אותם מפני סכנות חיצוניות. לפי גישה זו, פנייה אל המשפחה המורחבת שתגן על הקרבן היא הכרחית בכל אסטרטגיית התערבות.⁵⁷ אף ששלהוב מדברת על החברה הפלסטינית בשטחי הרשות, המציאות המוצגת היא רלוונטית במידה רבה גם למגזרים רבים בחברה הערבית הישראלית.

התערבותו של איש המקצוע בהתרחשויות משפחתיות בקרב קהילות-תרבות כאלה היא קשה ומלווה לעתים אף באיומים ממשיים. יש גם להפריד בין הקשיים של איש המקצוע שנמנה עם בני התרבות של קבוצת מיעוט ספציפית שעממה הוא עובד, לבין קשייו של איש המקצוע שאינו נמנה עם בני קבוצת תרבות זו. בצד היתרונות שיש לאיש המקצוע בן-התרבות בכל הקשור להבנת הרגישויות השונות והקודים התרבותיים, האיום עליו חמור הרבה יותר מאשר על מי שאינו משתייך לתרבות זו. די באיום או אף חשש מאיום של החרמה חברתית כדי לגרום לו לשיתוק תפקודי. כפי שאמרה אשת מקצוע במגזר החרדי: "אם אתם חושבים שאני יכולה לדווח למשטרה או אף לפקידת הסעד על חשד להתעללות בילד בלי שרב הקהילה יסכים לכך, אינכם יודעים על מה אתם מדברים. אם אעשה זאת ללא הסכמתו, אני מסתכנת בכך שהקהילה שאני חלק ממנה תחרים לא רק אותי אלא גם את כל בני משפחתי". עובדים מקצועיים במגזר הערבי, בעיקר מיישובים כפריים, הביעו חששות דומים שכללו גם חשש מפגיעה פיסית.

שלהוב-קיבורקיאן מציעה מודל להתערבות רגישת-תרבות המושתת על ארבעה עקרונות עיקריים:

- קבלת אחריות.
- הגדרה מחדש של חובות המשפחה.
- חיזוק המשאבים המשפחתיים והגברתם.
- הבהרת המדיניות התרבותית ובנייתה מחדש.

המודל מקדם את השימוש בערכים תרבותיים קיימים, כגון: פסקי קוראן, דברי הנביא מוחמד וסיפורי עם. כדוגמה היא מביאה את החדית' (דבר הנביא מוחמד) בדבר מקרה של בת רועה שנאלצה לקיים יחסים מיניים עם גבר כדי לקבל מים לשתייה. מכיוון

57 שלהוב-קיבורקיאן, לעיל ה"ש 32.

שהאישה הייתה במדבר זמן רב ללא מים, לא ראה הנביא בכניעתה לסחיטה של הגבר מעשה של זנות. לעומת זאת, הגבר שעשה זאת הואשם ונענש בהתאם. חדי'ת' זו היא דוגמה לשימוש בהלכות הדת לשם העברת האשמה באלימות מהקרוב לתוקפן.⁵⁸ דוגמה נוספת שלה מספרת על אב שפנה לאיש דת שיורה לו אם להרוג את בתו שעברה אונס קבוצתי. חוות הדעת של איש הדת הייתה שאסור להרוג את האישה-הקרוב או לאלץ אותה להינשא לאנס. הפסיקה התבססה על העיקרון שלפיו "לקורבן האלימות יש זכות לחיות משום שאללה ציווה לסייע לנשים ולהגן עליהן. על כן הריגת הקורבן נוגדת את אמונת האיסלאם. כך גם לגבי הרעיון של נישואין בכפייה. הם יהיו גמול לאנס ועונש לקורבן". פסיקה זו שכנעה את הורי הנערה לחזור בהם מכוננתם להרוג אותה.⁵⁹ אלה הן דוגמאות לניצול נכון של ערכים תרבותיים לשמירה על חוק המדינה.

על העובדים המקצועיים להעמיק את הידע שלהם על ערכי התרבות של קבוצות האוכלוסייה שבקרוב הם פועלים, ולא פחות חשוב – להכיר את המנהיגים הרוחניים והאחרים שיש להם השפעה על הקהילה התרבותית הספציפית. דוגמאות אלה מלמדות עד כמה חשוב שההתערבות המקצועית תתאים לרקע התרבותי של מקבל השירות.⁶⁰ אין בגישה זו כוונה להקל ראש או להתכחש להוראת החוק. יש בה כדי לברר דרכים אחרות לניצול מורא החוק כמנוף לשינוי דרכי התנהגות שבחברה הרחבה, הסובבת את קבוצת המיעוט התרבותית הספציפית, נחשבות לבלתי ראויות ולאסורות. אם גישה זו אינה מצליחה להשיג את מטרתה, יכול איש המקצוע לחזור אל דרך התערבות הסמכותית, עם כל הסיכונים המתלווים אליה.

איש המקצוע חייב להיות ער גם לדרכי ביטוי שונות של סבל ומצוקה בתרבויות שונות. הדבר בולט במיוחד במגעים בין אנשי שירותי הבריאות לבין בני העדה האתיופית.⁶¹ השימוש בדימויים גופניים לביטוי מצוקות רגשיות מנוגד לנורמות התקשורת המערביות, הדוגלות בביטוי ישיר של רגשות ויחסים. בני העדה האתיופית, המתקשים לדבר על רגשות, נוהגים לבטא קשיים רגשיים דרך תלונות על מיחושים גופניים שונים.

58 שם, בעמ' 260.

59 שם, בעמ' 264.

60 עמית בן-דוד "טיפול רגיש-תרבות" להיות שונה בישראל 273 (קלייר רבין עורכת, עירא כהנמן מתרגמת, 1999); בן-עזר, לעיל ה"ש 41; רואר-סטראר ולשם, לעיל ה"ש 5.

61 אליעזר ויצטום ויהודה גודמן "ביטוי מצוקה נפשית אצל חרדים: הבניה נרטיבית והתערבות נרטיבית רגישת-תרבות" חברה ורווחה יח(1) 97 (1998); ניראל ועמיתיה, לעיל ה"ש 40; רפאל יונגמן, שרה מינוצ'ין-איציקסון, ממויה זרה ונילי זילבר "ביטויים של מצוקות נפשיות בקרב יהודי אתיופיה בישראל" חברה ורווחה יח(1) 75 (1998); Laurence J. Kirmayer, *Languages of Suffering and Healing: Alexithymia as a Social and Cultural Process*, 24(2) TRANSCULTURAL PSYCHIATRIC RESEARCH Rev. 119 (1987).

במקום לומר "אני מפחד מ..." הוא יאמר "יש לי סיבובים בבטן". רופא מערבי שתייחס לדברים אלה כפשוטם, עלול לתת ללקוח טיפול שאינו מתאים. בנסיבות מסוימות, עלול המטפל לייחס להורים הזנחה רגשית של ילדיהם מקום שהיא אינה קיימת. איש מקצוע המקשיב להורה אתיפי שמדבר על ילדיו בלי לשלב בדבריו ביטויים רגשיים עלול לחשוד שהוא חסר יכולת לביטוי רגשי, וככזה – בוודאי מזניח רגשית את ילדיו.

2. גישות לשילוב מיעוטים בחברה רב-תרבותית

לפי המודל הדו-ממדי לשילוב תרבותי של ברי, עשוי שינוי תרבותי להועיל ולהצליח רק אם ישלב בין דפוסי התרבות הישנה לדפוסי התרבות החדשה. צריך שתפתח עמדה חיובית הן כלפי התרבות הישנה (תרבות המוצא) והן כלפי התרבות החדשה, תהליך העשוי להוביל לשילוב בין שתי הזהויות.⁶² הגישה בדבר השילוב מבטאת מחויבות הן לתרבות הקהילתית (קהילת המיעוט) והן לתרבות הדומיננטית. הורנצ'יק,⁶³ שבדק בסדרת מחקרים בקרב עולים מברית-המועצות לשעבר ומאתיופיה, מצא כי גישת השילוב להתערות בארץ היא הגישה המועדפת באופן ממש. הנחקרים דחו את הרעיון בדבר הפרדה בין התרבויות, כלומר, היצמדות לתרבות המוצא תוך כדי שמירת מרחק מהתרבות החדשה, דפוס התנהגות המאפיין למשל את הקהילה החרדית בישראל ואשר לשם קורא לו "פלורליזם מגזרי",⁶⁴ וכך גם לגבי האפשרות של הטמעה – נקטת עמדה שלילית כלפי תרבות המוצא ועמדה חיובית כלפי התרבות החדשה.

נראה כי בגישת השילוב יש פוטנציאל חיובי המעניק למטופלים לגיטימציה לאחוז בתרבותם הישנה בצד פתיחות כלפי התרבות החדשה, בלי שיחוש עצמם אנוסים לאמץ אותה כולה, אלא יוכלו ליטול מתוכה רק את מה שמתאים ורצוי להם בזמן נתון. נראה לנו גם שרצוי כי גישה זו תהיה בגדר קו מנחה בעבודה עם קבוצות מיעוט בכלל הקשור להגנה על קטנים מפני פגיעה, התעללות והזנחה בידי בני משפחותיהם.

Berry W. John, *Psychology of Acculturation, Understanding Individuals Moving between Cultures*, in APPLIED CROSS-CULTURAL PSYCHOLOGY 232 (Richard W. Berry W. John, *Immigration, Acculturation, and Adaptation*, 46(1); Brislin ed., 1990). APPLIED PSYCHOLOGY: AN INT'L REV. 5 (1997).

63 גבריאל הורנצ'יק "היתרונות של ריבוי זהויות: השתמעויות ממחקרים על זהות תרבותית והסתגלות" שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש 127 (אלעזר לשם ודורית רואר-סטריאר עורכים, 2004).

64 לשם, לעיל ה"ש 2.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

סדן מציינת שקבוצות מיעוט נוטות להיות קהילות סגורות, היות שאפשרויות הכניסה והיציאה מהן הן נוקשות ולעתים אף אינן ניתנות לשינוי.⁶⁵ אפשר להעצים קהילת מיעוט ברמת ה"מאקרו" באמצעות פעולות לשינוי הסביבה המקיפה אותה בתחומים כמו אפליה, דחייה, דעות קדומות וניצול כלכלי. ברמת ה"מיקרו", על איש המקצוע לעודד העצמה אישית של פרטים כדי לייצור סולידריות ועזרה הדדית ולעודד חיי קהילה. סדן מצביעה על הדו-ערכיות ועל הקונפליקט הפנימי שבני קבוצות המיעוט נמצאים בהם. מחד גיסא – קיים רצון לצאת מהבידוד וההפרדה שבהם הם שרויים. מאידך גיסא – קיימת שאיפה לשמור על האוטנטיות ועל הייחודיות המאפיינת אותם ורצון לחיות בין אנשים הדומים להם והמקיימים אותם אורחות חיים. לדעתה, הדרך להעצמת קהילות המיעוט תהיה בהעלאת המודעות לצרכיהן הלגיטימיים הנמצאים בסתירה פנימית: מחד גיסא – תמיכה בהם והכרה בשונות ובצרכים הייחודיים והלגיטימיים, ומאידך גיסא – תמיכה בצורך של קהילות אלה להשתלב בחברה הסובבת אותן. התערבות מעצימה מרחיבה את אפשרויות הבחירה של המיעוט ומתאימה פתרונות לצרכים ולסגנונות החיים שלהם. ההכרה בייחודיות ובשוני של קבוצת המיעוט היא המפתח להעצמה.

גישת ההעצמה מדגישה את חשיבותה של שותפות האמת שבין אנשי המקצוע לבין צרכני השירות. גישת ההעצמה מכוונת להתמקד בכוחותיהן של קבוצות המיעוט ולא בנקודות החולשה שלהן. היא קוראת להכיר בזכויותיהן של קבוצות המיעוט ולסייע להן להשיגן.⁶⁶ פתרונות יצירתיים ולא סטריאוטיפיים, מדיניות מקבלת, מאפשרת ובלתי מתנשאת, הן הדרכים, לפי גישת ההעצמה, לשילוב המיעוטים בחברה רב-תרבותית.⁶⁷

איש המקצוע יכול לעמוד על מחויבותו לפעול על פי החוק, אך במצב זה, סיכויו לזכות בשיתוף פעולה הם אפסיים כמעט. איש המקצוע יכול לנסות לפעול באמצעות גורמים קהילתיים כאשר נושא המפגש הוא "טובת הילד" ולא חובת הדיווח, ואז קיים סיכוי להידברות ואולי אף להפסקת הפגיעה בילד ולטיפול בנפגע ובפוגע, בכיוון של שיקום המערכת המשפחתית כולה.

3. "מתווכים תרבותיים" (מגשרים)

ההבדלים בין קבוצות-תרבות שונות בכלל, ובין תרבות הרוב לתרבויות המיעוט בפרט, מצריכים לעתים מנגנון תיווך שיאפשר הידברות והבנה, במיוחד במצבים של מגעים וקשרים הכרחיים בין נותני שירות למקבליה. מענה אחד לכך הם מתווכי תרבות, בדרך

65 אלישבע סדן העצמה ותכנון קהילתי: תיאוריה ופרקטיקה של פתרונות חברתיים אנושיים (1997).

66 BARBARA LEVY SIMON, THE EMPOWERMENT TRADITION IN AMERICAN SOCIAL WORK: A HISTORY (1994).

67 סדן, לעיל ה"ש 65, בעמ' 152.

כלל – אנשים מקרב קהילת תרבות המיעוט המכירים את הערכים, את הקודים התרבותיים, את נורמות ההתנהגות המקובלות ואת המבנה החברתי של תרבותם. ההנחה היא שהמתווכים הבין-תרבותיים מסוגלים גם לייצג את קהילתם ואת תרבותה ולהכין את נותני השירות שלא יחצו את גבולות המקובל והנהוג בקרב בני עדתם. במקביל הם מסוגלים גם להעביר את המסרים של בני תרבות הרוב לבני קהילתם כשהם מסוננים ו"ידידותיים". במקרים של אוכלוסיות עולים, למשל, יעסקו המתווכים התרבותיים בגישור בין התרבות המערבית, שבה אמורים המהגרים להיקלט, לבין התרבות שהביאו איתם.⁶⁸

ההנחה בדבר חשיבות השימוש במתווכים תרבותיים נסמכת על הסברה שיש בכוחם כדי לסייע בשיפור המפגש שבין נותני השירות לבין מקבליהם. המתווכים עשויים להעניק ללקוחות השירות תחושת ביטחון, להפחית חשדות וחסר אמון במטפלים ולהגביר את שיתוף הפעולה הנדרש מהם. לייטמן ושור⁶⁹ סבורים שיש לראות אמונות והתנהגויות בהקשר שלהן ומנקודת הראות של האנשים הנוגעים בדבר, ורק כך ניתן יהיה למצוא בהן היגיון. התיווך בין מה שנראה כבלתי הגיוני, והפיכתו להגיוני, הם מהתפקידים העיקריים של מתווך התרבות. על הפעולה להיות מכוונת לשני הצדדים – שהרי גם פעולה של תרבות הרוב עשויה להתקבל כבלתי הגיונית בעיני בני תרבות המיעוט.

ניתן להבחין בין שני סוגים של "מתווכים תרבותיים":

1. מתווכים אותנטיים – דמויות מוכרות בקהילותיהם, בדרך כלל אנשים בדרג של מנהיגות ביניים, הפועלים למען בני הקהילה הן בהקשרים תוך-קהילתיים והן בהקשרים חוץ-קהילתיים הקשורים למיצוי זכויות ולקבלת שירותים ממוסדות ומשירותים פורמליים, מהמדינה או מרשויות השלטון המקומי. עבודתם נעשית בהתנדבות, והתגמול העיקרי שהם זוכים בו הוא יחס של כבוד והערכה מצד בני הקהילה. כך לדוגמה, ה"עסקנים" בחברה החרדית (בדרך כלל, רבנים במעמד ביניים, אך לא רק כאלה), וה"שמאגלות" (זקן מכובד) בעדה האתיופית, שפועלים בעיקר כמתווכים בסכסוכים בין בני העדה. היות שהם עוסקים בכך בהתנדבות ובלא תלות בגורמים המוסדיים והארגונים שעזימם הם מקיימים קשר, נאמנותם לבני קהילתם היא ברורה וחד משמעית.

2. אנשים מבני העדה הספציפית שנבחרו על ידי נותני השירותים לשמש כמגשרים בינם לבין בני הקהילה האחרים, מקבלי השירות. עבודתם מגוונת ותלויה בהגדרת

68 ניראל ועמיתיה, לעיל ה"ש 40.

69 Ernie S. Lightman & Ron Shor, *Askanim: Informal Helpers and Cultural Brokers as a Bridge to Secular Helpers for the Ultra-Orthodox Jewish Communities of Israel and Canada*, 83(3) FAMILIES IN SOCIETY 315 (2002).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

התפקיד שכל ארגון מעסיק קובע להם. בחירת המועמדים נעשית, בדרך כלל, על ידי הארגון או על ידי הגוף נותן השירות, על פי קריטריונים שהוא קובע. אנשים אלה נדרשים, בדרך כלל, לעבור הכשרה, ועבודתם נעשית בשכר. תלותם של המגשרים בארגון המעסיק היא כמעט מוחלטת, ולכן לעתים נמצא אצלם קשיים הנובעים מדרישות לכפל נאמנות. למעשה, מיושם כאן הרעיון של העסקת עובדי-סמך מקצועיים תוך כדי הקפדה שיימנו עם בני העדה הספציפית שהארגון פועל בקרבה.

מתווכים תרבותיים עשויים להשתלב בתפקידים רבים. מידת השתלבותם תלויה בגישותו התרבותית של הארגון או של המוסד הנמצא בקשר עם בני הקהילה. לעתים, הם ימלאו צורך מצומצם והכרחי בלבד, כמו שירותי תרגום. במקרים אחרים הם עשויים לקבל תפקידים חשובים ביותר, כמו לייצג את דרישות בני הקהילה לפני גורמי שלטון שונים. מגשרים פועלים כיום בתוכניות חינוך,⁷⁰ רווחה, בריאות,⁷¹ בריאות הנפש, ועוד.

ה. הדגמה לפעולות רגישות-תרבות במסגרת תוכנית "איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה" של עמותת אשלים"

להלן הדרך שבה הוטמעה תוכנית "איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה" בשתי קהילות תרבותיות שונות בחברה הישראלית:

(1) הקהילה החרדית

כדי להתאים את כלי האיתור וההגדרות לאוכלוסייה החרדית, יזמה אשלים הקמת פורום מקצועי של עובדות מהמגזר החרדי שתפקידו לבחון את התאמת החוברת "איתור ילדים בסיוכון", שפותחה על ידי אשלים ומשרד החינוך, לחברה החרדית.⁷² הצוות החל בעבודתו לפני כשש שנים והורכב בראשיתו מקבוצת נשים מתחום החינוך והטיפול.

70 ריטה סבר "כאילו שהכל בסדר" – גישור בין תרבותי בבתי ספר למה צריך אותו ואיך עושים את זה? (1997).

71 ניראל ועמיתיה, לעיל ה"ש 40.

72 איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה לעדה החרדית (גיטה לויפר, שמואל גולדשטיין עורכים, 2007).

תפקיד חברות הצוות היה לבדוק את הטקסט בחוברת ולהתאימו לחברה החרדית. התאמה תרבותית כללה, בין השאר, שינויים והשלמות, כגון:

- הוצאת איורים שאין להם משמעות בתרבות החרדית.
- החלפת מקורות עיוניים אוניברסליים במקורות מהיהדות.
- החלפת כל המילים שאינן הולמות "שפה נקייה" במילים "נקיות", לדוגמה: החלפת המושג "התעללות מינית" במושג "התעללות פיסית מגונה".
- התייחסות ל"טובת הילד" כחלק מערך "טובת המשפחה".
- מתן לגיטימציה להתייעצות עם רבנים במצבים של התלבטות.
- אזכור מוסדות קהילתיים במקום מוסדות המוכרים בחברה הרחבה. לדוגמה: במקום הכוונה למתנ"ס, הכוונה לרבניים שכונתיים, וכד'.

עם התחזקות האמון בין המשתתפים, הוחל בהרחבת המעגל: בשלב ראשון הצטרפו "עסקן" קהילתי ועובד סוציאלי חרדי, שתפקידם היה ליתן משוב מידי לתוצרי הקבוצה, בעיקר סביב סוגיות טעונות, כמו חובת הדיווח. תרומה נוספת הייתה חיבור מסמך המרכז את התייחסות היהדות לכל אחת מארבע צורות ההתעללות (פיסית, נפשית, מינית והזנחה), וכן לסוגיית הדיווח. התוצאה הסופית הייתה מאמר מקצועי של עובד מקצועי, איש הקהילה החרדית, שנכתב בשתי רמות: נוסח אחד, המיועד לתלמידי חכמים, כתוב בשפה הנהוגה בקרב אוכלוסייה זו שהיא קשה ובלתי מובנת למי שאינו אמון עליה. הנוסח השני, נכתב ב"שפת הדיוטות" שווה לכל נפש. שני הנוסחים ישולבו, ככתבם וכלשונם, בחומר שיופק. תרומת ה"עסקן" הייתה בגישור בין הצעות הצוות לבין הרבנים בכל הקשור לדרך שבה יכובדו הוראות החוק בלי לפגוע בהלכות הדת.

הנושא המורכב והמסובך ביותר היה, ללא ספק, עניין חובת הדיווח. הדיווח הוא נושא כאוב ובעייתי ביותר בקרב הציבור החרדי, והיה צורך בבניית הצעה שתבטיח את טובת הילד ואת ההגנה עליו במקרי פגיעה מחד גיסא, ושתשמור ושתכבד, מאידך גיסא, את המוסדות החברתיים של הקהילה. בשלב זה הצטרפה לצוות פקידת הסעד המחוזית, ונבנתה הצעה משותפת שבמרכזה הקמת "ועדת רבנים" קהילתית שתהיה מורכבת מרבנים ומאנשי מקצוע. "ועדת הרבנים" תהיה הגוף שאליו יפנו בני הקהילה במקרים שבהם יהיה יסוד סביר לחשוב שנעברה עבירה בקטין. ההצעה כללה התייחסות גם למצבי חירום שבהם יש לפעול באופן מידי ושלא בהתייעצות עם הרבנים.

ההצעה המפורטת אמורה לקבל את הסכמתם של פרקליטות המדינה ושל הרבנים בעיר שבה יתקיים הניסוי. תוצאות הניסוי יהיו בסיס לגיבוש דרכי העבודה עם אוכלוסיות-תרבות ספציפיות בכלל, ועם הקהילה החרדית בישראל בפרט. עם הפקת החוברת המעודכנת והמותאמת לאוכלוסייה החרדית, תיבנה תוכנית הכשרה למנחים בני הקהילה החרדית בלבד מכל רחבי הארץ. כך אפשר יהיה להקים תשתית של כוח

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

אדם מקצועי נגיש וזמין, שיעביר את הנושא לאנשי מקצוע בחברה החרדית העובדים עם ילדים, כמו גננות, מטפלות, מורים, מדריכים, ואחרים.

(2) הקהילה האתיופית

כאן החל התהליך בהודעה של בני העדה כי אם מטרתנו היא להביא לדיווחים על פגיעה בילדים בקהילה, במספר גדול יותר, הם לא יהיו מוכנים להשתתף בתוכנית. אבל אם הכוונה היא לפתוח בשיח שמטרתו בירור הדרכים לסייע להם להבין את "עולם החדש" שאליו הגיעו, כחלק מתהליך חינוכי, תוך כדי כיבוד הישן וחיפוש דרכי גישור, הם יהיו מוכנים להשתתף ולתרום מעצמם ככל שיידרש.

בעיקרון, התנהל תהליך דומה לזה שהתרחש בהקהילה החרדית. הוקם צוות חשיבה שכלל אנשי אקדמיה בני העדה האתיופית ועובדים נוספים המעורים בחברה ועובדים עימה שנים רבות. שיטת העבודה במקרה זה כללה מפגשים בני ימים מרוכזים, ובכלל זה סדנה בת יומיים. התוצרים שהתקבלו הצביעו על המאפיינים הייחודיים של בני העדה בכל הקשור לגידול ילדים ולחינוכם. נעשה מאמץ ללמוד מה הן – בחברה האתיופית – התנהגות מקובלת והתנהגות חריגה הפוגעת בשלום הילד. כן הושם דגש רב על איתור הדרך הראויה לחינוך ההורים לקבל נורמות התנהגות הנדרשות בחברה הקולטת, בכל הקשור להגנה על שלום הילדים ומניעת התעללות בהם.

עניין מיוחד היה באיתור "המתווכים התרבותיים" שעשויים לסייע בהטמעת הערכים וכללי ההתנהגות הנדרשים בחברה הקולטת, ובמיוחד אלה הנדרשים על פי חוק. שוב, גם כאן ניתן מקום של כבוד ל"מתווכים תרבותיים" כמו "שמאגלות" ומגשרים שהוכשרו לפעול כמתווכים בין בני העדה האתיופית לבין גורמי הקהילה השונים, כגון עובדי רווחה, חינוך, וכד'. בתום תהליך לימוד ה"מדריך לאיתור ילדים בסיכון", רוכזו כללי התנהגות וקודים משמעתיים שעלולים להתפרש בחברה המערבית באופן מוטעה, כמו למשל:

- בחברה האתיופית קיימת ציפייה למשמעת נוקשה ולצייתנות לדברי האדם המבוגר בכלל, ולדמויות סמכות באופן מיוחד.
- למבוגרים יש זכות-קדימה על פני ילדים – וזאת, כאות כבוד למבוגרים, לא כביטוי של זלזול בילד. לדוגמה, הם מקבלים את ארוחתם לפני הילדים.
- התנהגות מוחצנת נתפשת על ידי בני העדה כגסות וכחוסר תרבות. כלפי חוץ הדבר מתבטא, בין השאר, בכיישנות ובאי-הרמת קול בשיח עם מבוגרים בכלל. זוהי התנהגות העלולה להתפרש כדיכוי הילד ולעורר חשד לפגיעה נפשית.
- ילדים אתיופים מחונכים שלא להסתכל להורה בעיניים. התנהגות כזו מתקבלת כזלזול בכבוד ההורה. בחברה המערבית, מי שאינו מסתכל לזולת בעיניים מתפרש כמי שאינו דובר אמת.

— ביטויים רגשיים ומגע פסי – הורים אתיופיים, ובעיקר אבות, אינם נוהגים כך. אין זה מקובל בקרבם שאב יחבק או ינשק ילד מילדיו. בארץ, עלולה התנהגות כזו להתפרש כביטוי של הזנחה רגשית.

בסופו של דבר, הוחלט – בהסכמה מלאה – שאין צורך בהפקה נפרדת של החוברת, ובמקום זאת הוצע לכתוב הקדמה מורחבת שתכלול את עיקרי הדברים ממפגשי העבודה והסדנה. הוזמנה הקדמה מורחבת שתיכתב בידי אנתרופולוגית העוסקת בחקר העדה האתיופית יחד עם איש מקצוע בן העדה, שהיה גם פעיל בצוות החשיבה. הוא אמור לסייע בכתיבת ההקדמה וכן לספק משוב נלווה לעבודת האנתרופולוגית. כך ביקשנו להבטיח שהעבודה תייצג באופן נאמן ככל האפשר את התרבות האתיופית בנושא גידול ילדים וחינוכם ובדבר דרכי ההתערבות למניעת פגיעות בילדים. בהקדמה ייכללו גם מראי מקום שונים שיצביעו על קטעים בחוברת שיש כלפיהם הסתייגות ערכית, או שהם נחשבים כבלתי מתאימים למאפייני האוכלוסייה האתיופית. כך לדוגמה, הסימנים המצביעים על הזנחה המוצגים בחוברת. חלק מסימנים אלה אינו מקובל על בני העדה האתיופית ואימוצם עלול לגרום עוול למשפחות רבות. לדוגמה:

— הופעה חיצונית כסימן להזנחה. זהו סעיף בעייתי, מאחר שלהופעה החיצונית אין משקל רב בקרב בני העדה האתיופית.

— נשיאת הילד על הגב עלולה להתפרש כביטוי להזנחה, בעוד שבקרב בני העדה הדבר מתפרש כהתייחסות מיוחדת לילד.

— "שוטטות ונטישה" – באתיופיה חיו במסגרת המשפחה המורחבת. אם שנעדרה מהבית מסיבה כלשהי הייתה יכולה להיות בטוחה שהילד נמצא בהשגחת בני משפחה אחרים. הימצאות ילד בהשגחת אחיו נחשבה כחלק מתהליך הסוציאליזציה של האחים המבוגרים – ילדים קיבלו תפקידים כבר בגיל צעיר ביותר. כך, ילדים שיחקו ושוטטו במרחב הכפר ללא חשש ובביטחון רב. בארץ, לעומת זאת, אם שיוצאת מהבית ומשאירה את ילדיה שלא בהשגחת אדם מבוגר עלולה לעורר חשד שהיא אם מזניחה.

בתום תהליך ריכוז ההיבטים התרבותיים עם צוות החשיבה, נבנתה תוכנית הכשרה למנחים בני העדה האתיופית שהותאמה לצרכיהם המיוחדים, ובכלל זה שתי יחידות תוכן מיוחדות: האחת – סוגיות בהנחיית קבוצות, והשנייה – היבטים תרבותיים בתהליך העבודה של אנשי מקצוע עם ילדים בני העדה האתיופית.

1. הצעות

בעוד שההתערבות המקצועית בקבוצות מיעוט התמקדה בעבר בעיקר בשינוי מקבל השירות, המגמה כיום היא להתמקד באיש המקצוע, נותן השירות, ולצפות שהוא יגביר

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

את רגישותו המקצועית, כמו גם בניסיון לשנות את המדיניות החברתית כך שתכיר בקבוצות מיעוט ותאפשר להן לממש את עצמן ולחיות ככל האפשר לפי אורחות החיים שהן רגילות אליהם.⁷³ מבחינה קונספטואלית, גישת "כור ההיתוך", שהייתה דומיננטית בעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה, עברה מן העולם. הסברה, שלפיה החברה הקולטת מסוגלת להטמיע בתוכה את קבוצות המיעוט הנקלטות תוך כדי ביטול סממני זהותן החברתית והתרבותית, נמצאה בלתי נכונה, בלתי ראויה, והיא עלולה לגרום לנזקים חמורים וארוכי טווח.⁷⁴

כיום, קיימת פתיחות רבה יותר לשונה ויש יותר לגיטימציה לאורחות חיים חלופיות. הגישה האקולוגית-מערכתית מכוונת להתמקד ביחסי הגומלין שבין המערכות החברתיות והתרבותיות, בין הרוב לקבוצות המיעוט, ולעודד מדיניות שמטרתה לשמר זהות ומסורות אתניות. גישה זו מעניקה חשיבות גם ליחסי הגומלין שבין איש המקצוע לבין נציגי תרבויות המיעוט ושואפת להנחותו לרגישות ולהכרה בשונות התרבותית. עם זאת, עדיין נשמר עיקר הכוח בידי איש המקצוע, ובידי תרבות הרוב שהוא מייצג.⁷⁵

רואר-סטריאר ולשם⁷⁶ מדווחים כי בעשור האחרון דורשות רשויות מקצועיות במדינות שונות שילוב תכנים העוסקים בהכשרה רגישת-תרבות כתנאי לקבלת הסמכה מקצועית בשירותי אנוש. הם מציינים, לדוגמה, שבשנת 1995 חיברה האגודה להתערבות רב-תרבותית מסמך המתאר אילו מיומנויות ברגישות תרבותית נחוצות למטפלים.⁷⁷

השאלה, אם אנשי מקצוע בני תרבות אחת מסוגלים להתמודד עם מטופלים מתרבות שונה, היא אחת השאלות העיקריות העולות בהקשר זה בעולם ובישראל. בדרך כלל, המסקנה היא שהדבר דורש מאנשי המקצוע לפתח "יכולת התמודדות תרבותית/קומפלטנטיות תרבותית". מיטשל⁷⁸ מצייין שמרכיבי יכולת זו הם: מודעות עצמית תרבותית, פתיחות רב-תרבותית לידע, ומיומנויות תקשורת בין-תרבותיות. במחקר זה הגיעו למסקנה שככל שיש לאנשי המקצוע קשר הדוק יותר עם אנשים מתרבויות

Eckrman M., *Identity and diversity as educational themes in the social professions*. Paper presented at the 8th International Congress of the Association pour la Recherche Interculturelle (ARIC), Geneva, Switzerland (2001)

74 לשם, לעיל ה"ש 2.

SURJIT S. DHOOPER & SHARON E. MOORE, *SOCIAL WORK PRACTICE WITH CULTURALLY DIVERSE PEOPLE* (2001)

76 רואר-סטריאר ולשם, לעיל ה"ש 5, בעמ' 4.

77 שם.

ERIC ROBERT MITCHELL, *ASSESSMENT AND DEVELOPMENT OF CULTURAL COMPETENCE* (Doctoral Dissertation, University of Pennsylvania, 1999)

אחרות, כך תהיה להם אפשרות רבה יותר להתמודד עם התרבות האחרת. זוהי מסקנה שנראית, על פניה, די טריוויאלית, אך נוכל לאשש אותה מניסיונו בישראל. מודעות של אנשי מקצוע לערכים שלהם עצמם, לעמדותיהם ולהתנהגויותיהם, היא הכרחית להבנת תרבותו של האחר ושל מה שגורם ללקוחות שלהם לפעול בדרך שבה הם פעלו.⁷⁹

המפגש בין אנשי מקצוע מתרבות אחת עם לקוחות מתרבות אחרת דורש תהליך של לימוד הדדי, של בניית אמון ושל גמישות ויצירתיות. אוקמורה ועמיתיה,⁸⁰ שחקרו התעללות מינית בילדי אמריקנים ממוצא אסיאני באיי האוקיאנוס השקט ובפיליפינים, סיפרו שבעת ביורור הנושא היה עליהם להביא בחשבון אמונות תרבותיות וערכי תרבות, את מבנה המשפחה ותפקידיה, את הפרקטיקה של גידול ילדים ושל פיתוח אישיותם, שאלות של מיניות ותפקידי מיגדר, הגדרות וסימני איתור. כל אלה היו הכרחיים לאיתור פגיעות בילדים ולבניית תוכניות התערבות אפקטיבית.

גם כאשר איש המקצוע הוא בן התרבות המסוימת שמדובר בה, עדיין יש צורך להדריך אותו לשים לב להיבטים בין-תרבותיים, היות שקיימת מלכודת "אשליית הבנת-יתר" – ציפייה שאנשי מקצוע אלה, בגלל הכשרתם, יתפשו התעללות בדרך שמעבר לשונות התרבותית ולא יגלו נטייה להזדהות-יתר. מהספרות המחקרית עולה שאין זה כך, ואנשי המקצוע אלה ייטו לפעול באופן די דומה למטופליהם.⁸¹

1. גיבוש חומרים כתובים כבסיס להכשרה

נוכל לסכם ולומר שמסקר הספרות ומניסיונו שלנו בעבודה עם קבוצות מהתרבויות החרדית, הערבית והאתיופית, חובה לגבש חומרים כתובים על סמך הידע ש"בשדה", ולהשתמש בהם כדי להכשיר את אנשי המקצוע שמחוץ לתרבות וגם את בני התרבות עצמה. על החומרים לכלול מידע מקיף על אמונות, על ערכים ועל דרכי גידול ילדים,

79 Lisa Aronson Fontes, *Culturally Informed Interventions for Sexual Child Abuse*, in *SEXUAL ABUSE IN NINE NORTH AMERICAN CULTURES: TREATMENT AND PREVENTION* 259 (Lisa Aronson Fontes ed., 1995).

80 Amy Okamura, Patricia Heras, Wong-Kerberg & Linda wong-kerberg, *Asian, Pacific Island and Filipino Americans and Sexual Child Abuse*, in *SEXUAL ABUSE IN NINE NORTH AMERICAN CULTURES: TREATMENT AND PREVENTION* 67 (Lisa Aronson Fontes ed., 1995).

81 Jasmine S. Chan, John M. Elliott, Yvonne Chow & Joyce I. Thomas, *Does Profession and Public Opinion in Child Abuse Differ? An Issue of Cross-Cultural Policy Implementation*, 11(6) *CHILD ABUSE REV.* 359 (2002).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

עם דגש מיוחד על יחסי הורים-ילדים. כן חובה לפרק את ההגדרות ולהתאים את סימני האיתור והזיהוי של התעללות לסוגיה כדי למנוע טעויות מכאיבות. גם אם יש, במקרים קיצוניים, הסכמה כללית לגבי מה שנחשב כהתעללות מינית או פיסית קשה, אין הדבר כן לגבי השטח "האפור", ולמעשה באשר למרבית המקרים של התעללות רגשית ושל הזנחה.⁸²

קשה מאוד להגיע להגדרות המקובלות על כלל התרבויות. על כן, נודעת חשיבות רבה להכשרה שבה מתקיימים דיוני-סדנה סביב אירועים שתפקידם ללבן את מורכבות המצב, לעבד עמדות, לברר סוגיות שאיררו את ההבדלים בהתייחסות של הורים בני תרבות שונה לכלל הקשור בגידול ילדים בני גילים ומינים שונים, לבחון את האילוצים שהשפיעו על ההורים לנקוט התנהגות שעלולה להתפרש כמזניחה או כפוגעת, להכיר את דפוסי התקשורת המקובלים בתרבות זו, וכיוצא באלה.

2. מסרים עיקריים לאנשי מקצוע שמחוץ לתרבות

כדי לאתר ילדים נפגעי התעללות והזנחה חשוב ליצור תהליך של הידברות עם בני התרבות הנוגעת בדבר. מניסיוננו המצטבר נציג כמה המלצות הנראות לנו חשובות:

א. יש לנקוט גישה שאינה מתנשאת. יש לבטא כבוד לכל תרבות ככלל, ולבני האדם בפרט. המלצה זו חשובה תמיד, אך בהקשר זה היא חיונית ביותר.

ב. יש לראות את ההקשרים השונים של המצב ולהתייחס אליו הן ברמת התוכנה והן ברמת חיפוש המענה, כמו לדוגמה: ההסתגרות של החברה החרדית. לא זו בלבד שהיא עלולה לגרום לניתוק הקשר עם אנשי המקצוע, אלא שהיא מצריכה מענים ייחודיים שיהלמו את התרבות שיצרה אותה.⁸³ מצוקתם של עולים הסובלים ממשבר הגירה קיצוני עלולה להביאם למעשים הפוגעים בילדיהם. במקרים אלה, במקום לעסוק באיתור ובדיווח עדיף להתמקד במתן מענה לצרכים בסיסיים שיש להם בשעה זו, בצד אמפתיה והבנה מעמיקה למצבם (בעולם מדברים על "הלחץ של המהגרים").⁸⁴ כך גם לגבי המציאות המורכבת והסבוכה שבה חיים בני החברה הערבית בישראל, מציאות שבה נדרשות מהם נאמנויות תרבותיות, חברתיות

82 יסמין עבוד-חלבי הגדרותיהם של הורים ערבים לדפוסים שונים של פגיעה בילדים והזנחתם, ומידת נכונותם לדווח על מקרים אלו לגורמים שונים במשפחה, לשירותי הרווחה ולמשטרה (עבודת גמר לתואר "מוסמן בעבודה סוציאלית", האוניברסיטה העברית ירושלים – בית הספר לעבודה סוציאלית, 2004).

83 Lightman & Shor, לעיל ה"ש 69.

84 Gerdean G. Tan, Margaret P. Ray & Rodney Cate, *Migrant Farm Child Abuse and Neglect within an Ecosystem Framework*, 40 FAM. RELATION 89 (1991).

ופוליטיות סותרות, העלולות לשבש את תהליכי שיתוף הפעולה הדרושים למניעה או לטיפול במצבים של פגיעות בילדים.⁸⁵

ג. להגיע לטיפול עם ידע ומידע על כלל התהליך מתחילתו ועד סופו. כלומר, לדעת מה הם אותות המצוקה, מה הן דרכי הטיפול ומה הם השירותים שניתן לספק בכל מקרה, כך שמיד כשמאתרים התעללות, ניתן יהיה לפעול במהירות ולמנוע פגיעה בילד ובמשפחתו. מבחינה זו, ברור שאין די בידע אודות התופעה ודרכי הטיפול בה וצריך להכיר באופן קונקרטי גם את השירותים בקהילה ואת המענים השונים להתמודדות עם המצב.

ד. להסתייע ככל שניתן במתווכים ובמגשרים בני התרבות – כמו רבנים ועסקנים בחברה החרדית, אנשי דת בחברה הערבית ומגשרים בחברה האתיופית – ולכונן קשרים עמוקים עם מנהיגות הקהילה.⁸⁶ מניסיונו בעבודה עם בני הקהילה החרדית למדנו שללא קשרים כאלה, לא ניתן לעשות הרבה.

ה. יש להתבסס, במידה רבה וככל האפשר, על יסודות התרבות עצמה. כשם שבחברה האינדיאנית השתמשו ביסודות מהתרבות שלה ("המעגל המדבר") בתרפיה לנערות שעברו התעללות,⁸⁷ כך חשוב להתבסס על מקורות דתיים בעבודה עם אוכלוסיות מסורתיות – פסוקי קוראן בעבודה עם אוכלוסייה ערבית,⁸⁸ מקורות יהודיים בעבודה עם אוכלוסייה חרדית⁸⁹ או פתגמים עממיים המקובלים בקרב בני התרבות המסוימת, כמו "הגרעינים המרים אצל אמא – טובים יותר מארוחה נהדרת אצל זר", פתגם אתיופי העשוי להעניק משמעות ממתנת להתרשמות חיצונית בעניין הזנחה והיחס הסלחני כלפי האם בתרבות זו.⁹⁰

ו. מקום נכבד ביותר יש להעניק למשפחה, שכן יש לה בחברות קולקטיביסטיות מעמד חשוב. מומלץ להסתייע במשפחה, ובעיקר במשפחה המורחבת שהיא מקור תמיכה רב עוצמה לפרטים ולבני המשפחות הגרעיניות. לעתים, קשה לאנשי מקצוע שבאים מחוץ לתרבות למצוא בני ברית במשפחה הרחבה, אך חשוב שיבינו את מקומה בסיוע במצבים קשים ומורכבים, ויפעילו את כל כישוריהם כדי לגייס את המשפחה סביב הדאגה לילד, תוך הימנעות עד כמה שניתן מגישה פורמלית ושיפוטית.

85 עבוד-חלבי, לעיל ה"ש 82.

86 Fontes, לעיל ה"ש 79.

87 Marianne Rolland Ashby, Lewayne D. Gilchrist & Alicia Miramontez, *Group Treatment for Sexually Abused American Indian Adolescents*, 10(4) Soc. WORK WITH GROUPS 21 (1988).

88 שלהוב-קיבורקיאן, לעיל ה"ש 32.

89 דורון אגסי יחס היהדות אל פגיעות בילדים (2007).

90 בן-עזר, לעיל ה"ש 41.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

ז. יש לגלות ערנות והתחשבות כלפי חששות של ההורים מהפחתת סמכותם ההורית, מה שמוביל, פעמים רבות, לדרישות קיצוניות בדבר משמעת ולענישה פיסית. על אנשי המקצוע להציג לפני ההורים, בתהליך חינוכי, את החלופות לענישה או לדפוסים אחרים של הורות שאינם מקובלים בחברה המערבית, כדי שההורים יבינו לא רק מה אסור בתרבות של החברה הסובבת אותם, אלא גם מה ניתן לעשות במקום ההתנהגות הקודמת שנקטו. הדבר בולט במיוחד כשמדובר בבני העדה האתיופית, אך נכון מאוד גם לבני תרבויות אחרות. עבוד-חלבי⁹¹ מצטטת את עבודתם של Kelly & Tseng⁹² המתארים את חששם של בני התרבות הסינית מהורות "חמה" הכוללת ביטויים רגשיים ותקשורת אינטימית עם הילדים, ומשווה אותם להורים ערבים בישראל שאף הם חוששים מהפחתת הסמכות ההורית.

3. מסרים ייחודיים לאנשי מקצוע בני אותה תרבות

- א. מידע עדכני לגבי הגדרות וסימנים לאיתור התעללות.⁹³ כך נמצא שאנשי מקצוע ערבים רבים אינם מודעים די הצורך לסימנים של התעללות.
- ב. שינוי עמדות לכיוון מאוזן יותר. במקום להזדהות עם ההורים ולהבין אותם, מומלץ לאמץ עמדה שאינה נותנת לגיטימציה לכל הדפוסים התרבותיים שכמה מהם עלולים להזיק לילדים, אך גם אינה מאמצת באופן נוקשה את הסטנדרטים הכלליים שאינם מתאימים אולי לתרבות שמדובר בה.

4. חובת הדיווח

מתוך הנלמד ניתן להגיע לכמה מסקנות אופרטיביות:⁹⁴

- א. החוק במתכונתו הנוכחית מיצה עצמו בכל הקשור ליצירת מודעות בקרב הציבור הרחב.⁹⁵

91 לעיל ה"ש 82.

92 Michelle L. Kelley & Hui-Mei Tseng, *Cultural Differences in Child Rearing: A Comparison of Immigrant Chinese and Caucasian American Mothers*, 23(4) J. CROSS-CULTURAL PSYCHOLOGY 444 (1992).

93 עבוד-חלבי, לעיל ה"ש 82, בעמ' 72.

94 להרחבה ולהשוואה בעניין הצעות ייעול ושינויים בנושא חובת הדיווח, ראו בכרך זה: ענת אסיף "חובת הדיווח על עבירות בקטינים ובחסרי ישע: לקחים מדיוני צוות בינמשרדי והקצע לתיקון מס' 94 לחוק העונשין" משפחה במשפט ג-ד 367 (2010-2009).

95 המודעות לחובת הדיווח כיום חודרת במידה גוברת והולכת לתודעת אנשי המקצוע והיא אף הופכת להיות חלק מהכשרתם או מהשתלמויות שהם עוברים. עם זאת, הציבור הרחב עדיין אינו מודע לחוק באופן מספיק. ראו בנושא את חוות הדעת שהוגשה לוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת:

- ב. יש להפריד בין שני מסלולי ההתערבות – המשפטית והטיפולית – ולאפשר להפעיל את האחת ללא השנייה באמצעות הצגת סייגים לחובת הדיווח (ראו סעיף ד להלן).
- ג. אין להשאיר החלטה גורלית לחיי קטין ובני משפחתו לשיקול דעתו הבלעדי של עובד אחד בלבד, ובמקרה הנדון פקיד הסעד. יש לחייב אותו לערוך לפני כל החלטה כזו התייעצות עם חברי פורום מקצועי, כמו ועדת תכנון הטיפול. זאת, למעט מצבי חירום שבהם עלולה דחיית ההתערבות לסכן את שלום הקטין.
- ד. תוספת סייגים לחוק, כמו:
1. פקיד הסעד, לאחר שהתייעץ עם הוועדה לתכנון הטיפול, רשאי יהיה שלא לדווח אודות האירוע למשטרה אם התרשם שהדיווח עלול לפגוע בטובת הילד.
 2. פקיד הסעד, לאחר התייעצות עם הוועדה לתכנון הטיפול, יהיה רשאי שלא לדווח למשטרה אודות האירוע אם התרשם שהדיווח יפגע בתוכנית השיקום של המשפחה.
 3. פקיד הסעד, לאחר התייעצות עם הוועדה לתכנון הטיפול, רשאי יהיה שלא לדווח למשטרה אודות האירוע אם הגיע להחלטה כי "מורא הדיווח" יש בו כדי להביא את המשפחה לשתף פעולה.
 4. במקרה שבו המשפחה אינה משתפת פעולה וממשיכה לסכן את שלומו של הקטין, ולאחר התייעצות עם ועדת התכנון, רשאי פקיד הסעד לדווח למשטרה.
 5. להעניק לוועדת תכנון הטיפול מעמד משפטי, כגוף מקצועי לבקרה ולמעקב.
- ה. יש לערוך ניסוי מחקרי לבחינת המלצות אלה. לדוגמה, ניתן להסתייע בהצעת הניסוי שבנינו בעניין יישום החוק באמצעות ועדת רבנים בחברה החרדית. אנו סבורים שיש בניסוי זה כדי לבחון באיזו מידה ניתן להעניק שיקול דעת וגמישות רבים יותר לפקידי הסעד בהפעלת חובת הדיווח, תוך כדי הסתייעות בפורום מקצועי. היתרון הטמון בניסוי זה הוא עצם עריכתו בקרב קהילה תרבותית ספציפית, שאז הוא יאפשר לחוקרים לבחון את משקלם של ההיבטים התרבותיים.

"על הצעת חוק להרחבת חובת הדיווח למקרי עבירות מין ואלומות בילד על-ידי בן-משפחה קטין" חוות דעתו של ד"ר בנימין שמואלי, מנהל (משותף) המרכז לזכויות הילד והמשפחה, מכללת "שערי משפט", ינואר 2007), H14-02-2007_13-26-52_shmueli.doc, כן ראו אודות היעדר המודעות המספקת לחובת הדיווח במערכות הציבוריות השונות, בכרך זה: "לדווח או לא לדווח – זו השאלה: רב-שיח בעניין חובת הדיווח במערכות ציבוריות שונות ובקרב הציבור הרחב" משפחה במשפט ג-ד (2009-2010).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע היבטים בין-תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח

ז. סיכום – מה ניתן ללמוד מהתבוננות בתרבות אחרת?

נראה שמתוך היכרות עם תרבות אחרת נוכל ללמוד על התרבות שלנו, על פי עיקרון הגשטלט⁹⁶ שלפיו כדי לקבל הערכה כלשהי על עצמנו אנו זקוקים לאובייקט השוואה, כשם שהלבן לא יכיר את עוצמת לובנו אלא אם כן יונח על רקע שחור. היכרות עם ערכים ועם נורמות של האחר מחייבת מודעות לערכים ולנורמות של עצמנו ומעשירה את איש המקצוע הלומד לבחון לעומק את עמדותיו ואת המקור להתנהגויותיו המקצועיות והאישיות. זו הדרך לפתח מודעות וביקורת עצמית, צניעות ופתיחות, שהן נכסים לכל איש מקצוע ולכל אדם. כך תהיה לנו יותר לגיטימציה לחשוף את הקושי של בני תרבות אחרת, להגדיר מהי התעללות, מהי טובת הילד מול טובת המשפחה ולדווח על התעללות והזנחה. נראה שהעמקה בהיבטים בין-תרבותיים בנושא פגיעות בילדים תגרום לנו לשכלל את דרכי הפעולה שלנו בכלל, ואת התקשורת הבין-אישית של אנשי המקצוע בפרט, ותסייע לשנות את הפרקטיקות שלהם – וייתכן שגם את חוק חובת הדיווח.

96 גשטאלט (בגרמנית: תבנית). פירוש המילה הוא "תבנית שלימה", המרמזת על הרעיון העיקרי של עיקרון זה שלפיו קיימת אצל בני האדם נטייה לתפוש גירויים בצורה של תבניות שלמות.